प्रश्न बैंक

कक्षा – एकादशी

विषय – संस्कृत सामान्य
प्रश्न बैंक

कक्षा – एकादशी

प्र. 1 अधोलिखित वस्तुनिष्ठ प्रश्नेषु उचित विकल्पं चित्वा लिखत –

वस्तुनिष्ठ प्रश्नों में उचित विकल्प चुनकर लिखिए

1) यण सन्धिः अस्ति –

क– इत्यादिः ख– इतस्ततः

ग– पावकः घ– सदाचारः

2) ''मनः+रथः'' इत्यस्मिन् शब्दे सन्धिः अस्ति –

क– स्वर सन्धिः ख– यण् सन्धिः

ग– व्यञ्जन सन्धि घ– विसर्ग सन्धिः

3) ''जगत् + ईश+'' संयोजनेन सन्धिः भवति –

क– जगतीशः ख– जगद् ईशः

ग– जगदीशः घ– जगदिशः

4) ''वाङ्मयम्'' एतस्य शब्दस्य सन्धिविग्रहं भवति –

क– वाक + मयम् ख– वाक् + मयम्

ग– वाग् + मयम् घ– वाघ + मयम्

5) ''मोऽनुस्वारः'' इति सूत्रं अस्ति –

क– श्चुत्वसन्धेः ख– जश्त्वसन्धेः

ग– अनुस्वार सन्धेः घ– ष्टुत्वसन्धेः

6) ''रामश्च'' इत्यत्र सन्धिः अस्ति –

क– जश्त्वसन्धिः ख– श्चुत्वसन्धिः

ग– परसवर्णसन्धिः घ– अनुस्वारसन्धिः

7) विसर्गसन्धिः उदाहरणं नास्ति –

क– कश्चित् ख– नमस्ते

ग– मनोरथः घ– दिगम्बरः

8) ''पठत्येव'' इत्यत्र सन्धिः अस्ति –

क– यण्सन्धिः ख– पूर्वरूपसन्धिः

ग– अयादि सन्धिः घ– गुणसन्धिः

9) ''पावकः'' इत्यस्मिन् शब्दे सन्धिः अस्ति –

क– अयादिस्वरसन्धिः ख– यण् स्वरसन्धिः

ग– व्यञ्जन सन्धिः घ– विसर्ग सन्धिः

10) ''कश्चौरः'' इति पदस्य सन्धि विग्रहः अस्ति –

क– क+चौरः ख– कश् + चौरः

ग– कः + चौरः घ– कष् + चौरः

11) ''रामः + टीकते'' संयोजनेन भवति –

क– रामष्टीकते ख– रामर्टीकते

ग– रामाष्टीकते घ– रामश्टीकते

12) ''नमस्ते'' इति पदस्य सन्धिविग्रहं भवति –

क– नमः + ते　　ख– नम् + ते

ग– नमस् + ते　　घ– नमष् + ते

13) ''पुरस्करोति'' इति पदस्य सन्धिविग्रहं भवति –

क– पुरः+करोति　　ख– पुरषककरोति

ग– पुर+करोति　　घ– पुरीकरोति

14) ''रामोऽवदत्'' इति पदस्य सन्धिविग्रहं भवति –

क– रामः+वदत्　　ख– राम+वदत्

ग– रामः+अवदत्　　घ– रामो + वदत्

15) ''कृष+नः'' संयोजनेन भवति –

क– कृष्णः　　ख– कृषनः

ग– कृश्णः　　घ– कस्नः

16) ''सज्जनः'' इति पदस्य सन्धि विग्रहः भवति –

क– सत्+जनः　　ख– सत् + नः

ग– सच् + जनः　　घ– सट् +जनः

17) ''वाक् + अर्थौ'' संयोजनेन भवति –

क– वाकर्थो　　ख– वाकर्थ

ग– वागर्थौ　　घ– वागर्थ

18) ''रामायणम्'' पदं उदाहरणं आस्ति –

क– णत्वविधानस्य　　ख– श्चुत्वसन्धेः

ग– अनुस्वार सन्धेः　　घ– ष्टुत्वसन्धेः

19) ''अनुस्वारसन्धेः'' उदाहरणं अस्ति –

क– हरिं वन्दे　　ख– परिणामः

ग– वाङ्मयम्　　घ– जगन्नाथः

20) जशत्व सन्धेः उदाहरणं नास्ति –

क– दिग्गजः　　ख– अजन्तः

ग– वागीशः　　घ– नीरोगः

21) ''मुनिः+अयम्'' संयोजनेन भवति –

क– मुनियम्　　ख– मुनिसयम्

ग– मुनिरयम्　　घ– मुनिर्अयम्

22) गुणसन्धेः उदाहरणं अस्ति –

क– गंगोदकम्　　ख– तथैव

ग– गुणैक्यम्　　घ– जलौधः

अथवा – युग्म मेलनं कुरूत –

	क	ख
23	हरिम्+वन्दे	मनोरथः
24	अम् + कितः	मनोहरः
25	तत् + लीनः	तल्लीनः
26	मनः + रथः	कश्चित्
27	मनः + हरः	नमस्ते
28	कः+चित	युद्ध
29	नमः+ते	इष्टः
30	कीर् + नः	अजन्तः
31	पूर् + नः	षडेव
32	रामे + सु	रामेषु
33	षट् + एव	पूर्णः
34	अचः + अन्तः	कीर्णः
35	युध + ध्	उङ्कितः
36	तत् + टीका	हरिं वन्दे
37	सरः + तीरे	शिवा आगता
38	शिवः + वन्द्यः	भानुरूदेति
39	शिवाः+आगता	कवर्गेमनम्
40	भानुः + उदेति	सरस्तीरे
41	कवेः + गमनम्	तट्टीका
42	इष् + तः	शिवोवन्द्यः
43	पितृ + ऋणम्	महौषधिः
44	तव + लकारः	लाकारः
45	महा + औषधिः	पित्राज्ञा
46	सु + आगतम्	स्वागतम्
47	पितृ+आज्ञा	पावकः
48	लृ + आकारः	चयनम्
49	पो+अनः	अन्वय
50	पो + अकः	पवनः
51	चे + अनम्	तवल्लकारः
52	अनुः + अय	पितृणम्

प्र. 2 शुद्धकथनानांसमक्षं ''आम्'' (√) तथा अशुद्ध, कथानानां समक्षं ''न'' (X) लिखत –
(शुद्धकथन के समक्ष (हाँ) (√) तथा अशुद्ध कथन के समक्ष ''न'' (X) लिखिए)

1. मातादेवो यस्य सः = मातृदेवो ( )
2. कर्मेषु विचिकित्सा = कर्मविचिकित्सा ( )

3.	न अवद्यानि	=	अनवद्यानि	( )
4.	न शक्तः	=	अशक्त	( )
5.	पत्याः सेवनम्	=	पतिसेवनम्	( )
6.	मृगश्च काकश्च	=	मृगकाकौ	( )
7.	मित्रेण हीनः	=	मित्रहानिः	( )
8.	क्षेत्रस्य पतिः	=	क्षेत्रपतिः	( )
9.	क्षेत्रात् हीनः	=	क्षेत्रहीनः	( )
10.	अहम् अहम्	=	प्रत्यहम्	( )
11.	शिलायाः खण्डः	=	शिलाखण्ड	( )
12.	ध्वनिदोषम्	=	ध्वनिदोषम्	( )
13.	शिव शिरसि	=	शिवशिरसि	( )
14.	लिपि ज्ञानम्	=	लिपिज्ञानम्	( )
15.	भ्रंशिताः अक्षराः	=	भ्रंशिताक्षरः	( )
16.	अर्थनैपुणम्	=	सप्तमी तत्पुरूषः	( )
17.	यथोचितम्	=	अव्ययीभाव समासः	( )
18.	अपायकुशलम	=	द्वन्द्व समासः	( )
19.	जितेन्द्रियः	=	बहुव्रीहि समासः	( )
20.	देवशासनम्	=	षष्ठीतत्पुरूषः	( )
21.	जीवितुकामः	=	द्वन्द्व समासः	( )
22.	न स्थाने	=	अस्थाने	( )
23.	अनभियुक्तानाम्	=	नञ् तत्पुरूषः	( )
24.	राष्ट्रचिन्ता	=	अव्ययीभाव समासः	( )
25.	पादस्य ध्वनिः	=	पादध्वनिः	( )
26.	प्रभुवर्यः	=	बहुब्रीहि समासः	( )
27.	वीरप्रसविनी	=	अव्यवी भाव समासः	( )
28.	महान् च असौ राजा	=	कर्मधारय समासः	( )
29.	द्वारस्य पालः	=	द्वारपालः	( )
30.	प्रवेशसमयः	=	तत्पुरूष समासः	( )
31.	यशोधनः	=	नञ् तत्पुरूष समासः	( )
32.	पुष्पवृष्टिः	=	षष्ठीतत्पुरूष समासः	( )
33.	सुपवनः	=	अव्यवीभाव समासः	( )
34.	नाकस्पर्धिनी	=	कर्मधारय समासः	( )
35.	आश्रय लोकः	=	लोकाश्रयः समासः	( )
36.	कुपवनः	=	कर्मधारय समासः	( )
37.	यौवनात् प्रभवः यस्य तत्	=	यौवनप्रभवम्	( )
38.	गुरोः वचनम्	=	द्वन्द्व समासः	( )

39.	प्रक्षालेन क्षमम्	=	प्रक्षालनक्षमम्	( )
40.	उपदेशानां गुणाः	=	द्विगु समासः	( )
41.	उद्यामः दर्पः येषां ते	=	उद्याम दर्पाः	( )
42.	दीपस्य शिखा इव	=	अव्यवीभाव समासः	( )
43.	कज्जलम् इव मलिनम्	=	कर्मधारय समासः	( )
44.	सत्सेवा	=	कर्मधारय समासः	( )
45.	जितेन्द्रियः	=	द्विगु समासः	( )
46.	वन्द्यचरिताः	=	अव्ययीभाव समासः	( )
47.	न शक्ताः	=	अशक्ताः	( )
48.	अशक्ताः	=	नञ् तत्पुरूष समासः	( )
49.	युद्धस्थले	=	प्रथमा तत्पुषः	( )
50.	सप्तमहारथी	=	द्वन्द्वसमासः	( )
51.	पशुपाषाणपादपाः	=	द्वन्द्वसमासः	( )
52.	न विवेकः	=	अविवेकः	( )
53.	गुणलुब्धाः	=	द्विगु समासः	( )
54.	त्रिमुनिम्	=	महादेवः	( )
55.	महान् च असौ देवा	=	महादेवः	( )
56.	न सन्देहः	=	असन्देहः	( )
57.	महादेवः	=	कर्मधारय समासः	( )
58.	असन्देहः	=	द्वन्द्व समासः	( )
59.	त्रिमुनिम्	=	त्रयाणां मुनीनां समाहारः	( )
60.	चरित्रकुशलः	=	द्विगु समासः	( )
61.	दुष्कृतः	=	अव्ययी भाव समासः	( )
62.	न कुलीनः	=	अकुलीनः	( )
63.	अकुलीनः	=	नञ् तत्पुरूष समासः	( )
64.	असामान्यः	=	न सामान्यः	( )
65.	सुकृतः	=	अव्ययीभाव समासः	( )
66.	माता च पिता च	=	पितरौ	( )
67.	पंचतंत्रम्	=	द्विगु समासः	( )
68.	रामलक्ष्मणौ	=	द्विगु समासः	( )
69.	शक्तिं अनतिक्रम्य	=	यथाशक्ति	( )
70.	राज्ञः पुरूषः	=	राजपुरूषः	( )
71.	राजपुरूषः	=	कर्मधारय समासः	( )
72.	धनकामना	=	धनाय कामना	( )
73.	नीलम् उत्पलम्	=	नीलोत्पलम्	( )
74.	नीलोत्पलम्	=	अव्ययी भाव समासः	( )

प्र. 3 (अ) कोष्ठकात उचित विभक्तिपंद चित्वा लिखत –

कोष्ठक से उचित विभक्तिपद/शब्दरूप चुनकर लिखिए –

1. बालक – सप्तमी वि., एकवचन् ..... (बालके / बालकस्य)
2. राम – तृतीया वि., बहुवचनम् ..... (रामैः / रामेभ्यः)
3. फल – पञ्चमी वि., एकवचनम् ..... (फलेभ्यः / फलात्)
4. कवि – सप्तमी वि., द्विवचनम् ..... (कविषु / कवयोः)
5. रमा – तृतीया वि.,एकवचनम् ..... (रमया / रमायै)
6. लता – सप्तमी वि., एकवचनम् ..... (लतायाम् / लतायाः)
7. शाला – षष्ठी वि., एकवचनम् ..... (शालायाः / शालायाम्)
8. पति – प्रथमा वि., बहुवचनम् ..... (पतिः / पतयः)
9. मति – तृतीया वि., एकवचनम् ..... (मतिम् / मत्या)
10. मति – षष्ठीबहुवचनम् ..... (मतीनाम् / मतिभ्यः)
11. वारि – तृतीया वि., बहुवचनम् ..... (वारिभिः / वारिभ्यः)
12. नदी – प्रथमावि., एकवचनम् ..... (नदी / नदीः)
13. नदी – सप्तमी वि., एकवचनम् ..... (नद्याः / नद्याम्)
14. शिशु – तृतीया वि., बहुवचनम् ..... (शिशुभिः / शिशुभ्यः)
15. शिशु – चतुर्षो वि. एकवचनम् ..... (शिशोः / शिशवे)
16. धेनु – सप्तमी वि., द्विवचनम् ..... (धैनो / धेन्वोः)
17. धेनु – षष्ठी वि., बहुवचनम् ..... (धैनोः / धेनुषु)
18. वधु – पञ्चमी वि., एकवचनम् ..... (वध्वौ / वध्वाः)
19. वधु – द्वितीया वि., द्विवचनम् ..... (वधूः / वधूम्)
20. पितृ – द्वितीया वि., एकवचनम् ..... (पितरः / पितरम्)
21. पितृ – सप्तमी वि., बहुवचनम् ..... (पितरि / पितृषु)
22. पितृ – तृतीया वि., बहुवचनम् ..... (पितृभ्यः / पितृभिः)
23. पितृ – षष्ठी विभक्तिः, एकवचनम् ..... (पितुः / पितरि)
24. मातृ – प्रथमा वि., एकवचनम् ..... (मात्रा / माता)
25. मातृ – प्रथमा वि., बहुवचनम् ..... (मातरि / मातरः)
26. मातृ – तृतीया वि., एकवचनम् ..... (मात्रा / मात्रे)
27. कर्तृ – षष्ठी वि., एकवचनम् ..... (कर्तृणः / कृर्तणि)
28. कर्तृ – द्वितीया वि., द्विवचनम् ..... (कृते / कर्तृणि)
29. राजन् – प्रथमा वि., एकवचनम् ..... (राजन् / राजा)
30. राजन् – द्वितीया वि., बहुवचनम् ..... (राज्ञोः / राजानः)

31. राजन् – षष्ठी वि., एकवचनम् ..... (राज्ञः / राजानः)
32. भवत् – प्रथमा वि., एकवचनम् ..... (भवान् / भवन्तः)
33. भवत् – प्रथमा वि., बहुवचनम् ..... (भवन्तः / भवतः)
34. भवत् – तृतीया वि, बहुवचनम् ..... (भवद्भिः / भवद्भ्यः)
35. गच्छत् – प्रथमा वि., द्विवचनम् ..... (गच्छतौ / गच्छत्)
36. आत्मन् – षष्ठी वि., द्विवचनम् ..... (आत्मनोः / आत्मानौ)
37. विद्वस् – प्रथमा वि., एकवचनम् ..... (विद्वान् / विद्वांसम्)
38. विद्वस् – प्रथमा वि., बहुवचनम् ..... (विद्वांसः / विदुषः)
39. विद्वस् – सप्तमी वि., एकवचनम् ..... (विदुषि / विदुष)
40. विद्वस् – तृतीया वि., बहुवचनम् ..... (विद्वद्भिः / विदुषा)
41. विद्वस् – सप्तमी वि., बहुवचनम् ..... (विद्वत्सु / विदुषोः)
42. चन्द्रमस् – प्रथमा वि., एकवचनम् ..... (चन्द्रमा / चन्द्रमसि)
43. चन्द्रमस् – द्वितीया वि., बहुवचनम् ..... (चन्द्रमसः / चन्द्रमा)
44. चन्द्रमस् – पञ्चमी वि., एकवचनम् ..... (चन्द्रमसि / चन्द्रमसः)
45. वाच् – प्रथमा वि., एकवचनम् ..... (वाक् / वाचः)
46. वाच् – षष्ठी वि., एकवचनम् ..... (वाचः / वाक्षु)
47. सर्व (पु.) – प्रथमा वि., एकवचनम् ..... (सर्वः / सर्वो)
48. सर्व (पु.) – प्रथमा वि., बहुवचनम् ..... (सर्वे / सर्वो)
49. सर्व (नपु.) – प्रथमा वि., बहुवचनम् ..... (सर्वे / सर्वाणि)
50. सर्व (नपु.) – सप्तमी वि.,बहुवचनम् ..... (सर्वेषु / सर्वासु)
51. सर्व (स्त्री) – पञ्चमी वि., एकवचनम् ..... (सर्वस्याः / सर्वयाः)
52. सर्व (स्त्री) – सप्तमी वि., एकवचनम् ..... (सर्वस्याम् / सर्वस्याः)
53. सर्व (स्त्री) – तृतीया वि., बहुवचनम् ..... (सर्वाभिः / सर्वैः)
54. यत् (पु.) – तृतीया वि., एकवचनम् ..... (यस्मै / येन)
55. यत् (पु.) – षष्ठी वि., एकवचनम् ..... (यस्य / यस्मिन्)
56. यत् (नपु.) – प्रथमा वि., बहुवचनम् ..... (यत् / यानि)
57. यत् (नपु.) – तृतीया वि., एकवचनम् ..... (यस्मै / येन)
58. यत् (स्त्री) – प्रथमा वि., बहुवचनम् ..... (याभि / ताः)
59. यत् (स्त्री) – षष्ठी वि., एकवचनम् ..... (यस्याः / यस्य)
60. तत् (पु.) – चतुर्थी वि., एकवचनम् ..... (तस्मै / तेभ्यः)
61. तत् (नपु.) – प्रथमा वि., बहुवचनम् ..... (ते / तानि)
62. तत् (नपु.) – षष्ठी वि. बहुवचनम् ..... (तासाम् / तेषाम्)

63. तत् (स्त्री) – पञ्चमी वि., एकवचनम् ..... (तस्याः / ताभ्यः)
64. किम् (पु.) – चतुर्थी वि., एकवचनम् ..... (कस्याः / कस्मै)
65. किम् (पु.) – द्वितीया वि., बहुवचनम् ..... (कान् / केन)
66. किम् (स्त्री) – चतुर्थी वि. , द्विवचनम् ..... (काभ्याम् / कयोः)
67. किम् (स्त्री) – सप्तमी वि., एकवचनम् ..... (कस्याम् / कासुः)
68. इदम् (पु.) – षष्ठी वि., एकवचनम् ..... (अस्य / अस्मै)
69. इदम् (स्त्री) – तृतीया वि., एकवचनम् ..... (अनेन / अनया)
70. इदम् (नपु.) – द्वितीया वि., द्विवचनम् ..... (इमे / इमानि)
71. युष्मद् – द्वितीया वि., द्विवचनम् ..... (त्वाम् / त्वम्)
72. अस्मद् – तृतीया वि., एकवचनम् ..... (माम् / मया)
73. युष्मद् – चतुर्थी वि., एकवचनम् ..... (तुभ्यम् / त्वत्)
74. अस्मद् – षष्ठी वि., बहुवचनम् ..... (अस्मासु / अस्माकम्)
75. अस्मद् – द्वितीया वि., बहुवचनम् ..... (अस्माभिः / अस्मान्)
76. एक (पु.) – पंचमी विभक्ति ..... (एकस्य / एकस्मात्)
77. एक(स्त्री) – तृतीया विभक्ति ..... (एकाम् / एकया)
78. द्वि (पु.) – द्वितीया विभक्ति ..... (द्वे / द्वौ)
79. त्रि. (पु.) – तृतीया विभक्ति ..... (त्रीणि / त्रयः)
80. त्रि. (स्त्री) – द्वितीया विभक्ति ..... (तिस्रः / त्रीणि)
81. त्रि. (नपु.) – प्रथमा विभक्ति ..... (त्रिभ्यः / त्रीणि)
82. चतुर् (पु.) – द्वितीया विभक्ति ..... (चतुरः / चतुर्भ्यः)
83. चतुर् (स्त्री) – सप्तमी विभक्ति ..... (चतसृषु / चतुर्षु)
84. चतुर् (नपु.) – षष्ठी विभक्ति ..... (चतुर्णाम् / चतुर्भ्यः)
85. चतुर् (स्त्री) – द्वितीया विभक्ति ..... (चतस्रः / चत्वारि)
86. पञ्चन्, – पञ्चमी विभक्ति ..... (पञ्चभिः / पञ्चभ्यः)
87. षष्, – षष्ठी विभक्ति ..... (षड्भ्यः / षण्णाम्)
88. सप्तन् – सप्तमी विभक्ति ..... (सप्तानाम् / सप्तसु)
89. अष्टन् – द्वितीया विभक्ति ..... (अष्ट / अष्टः)
90. नवन् – षष्ठी विभक्ति ..... (नवभ्यः / नवानाम्)

प्र. 3 (ब) शुद्ध धातुरूपाणाम् समक्षं ''आम्'' तथा अशुद्ध धातुरूपाणाम् समक्ष ''न'' इति कोष्ठके लिखत्। – (शुद्ध धातुरूपों के समक्ष ''हाँ'' तथा अशुद्ध धातु रूपों के समक्ष ''न'' कोष्ठक में लिखिए।

1. ''भू'' धातुः लट्लकारः अन्यपुरूषः एकवचनम् – भवति ( )
2. ''भू'' धातुः लङ्लकारः अन्यपुरूषः द्विवचनम् – अभवः ( )
3. ''भू'' धातुः लृट्लकारः उत्तमपुरूषः एकवचनम् – भविष्यामि ( )

4. पठ् धातुः लोट्लकारः मध्यमपुरूषः एकवचनम् – पठामि ( )
5. पठ् धातुः विधिलिङ् उत्तम पुरूषः बहुवचनम् – पठेत ( )
6. पठ् धातुः लृट्लकारः अन्यपुरूषः बहुवचनम् – पठिष्यथ ( )
7. गम् धातुः लृट्लकारः प्रथमपुरूषः एकवचनम् – गमिष्यामि ( )
8. लिख् धातुः लोट्लकारः प्रथमपुरूषः द्विवचनम् – लिखतम् ( )
9. पा (पिब्) लृट्लकारः प्रथमपुरूष एकवचनम् – पिबिस्यति ( )
10. पा लृट्लकारः म.पुरूषः एकवचनम् – पास्यसि ( )
11. स्था– लट्लकारः उ.पुरूषः द्विवचनम् – तिष्ठति ( )
12. स्था –लट्लकारः उ.पुरूषः बहुवचनम् – स्थास्यन्ति ( )
13. स्था –विधिलिङ्ः उ.पुरूषः द्विवचनम् – तिष्ठेत ( )
14. दृश् –लट्लकारः मध्यमपुरूषः बहुवचनम् – पश्यन्ति ( )
15. दृश् –लोट्लकारः अन्यपुरूषः बहुवचनम् – पश्यन्तु ( )
16. दृश् –लङ्लकारः उत्तमपुरूषः एकवचनम् – अपश्यम् ( )
17. अस् –लट्लकारः अन्यपुरूषः एकवचनम् – अस्मि ( )
18. अस् –उत्तमपुरूषः एकवचनम् (लट्लकारः) – अस्ति ( )
19. अस् –लट्लकारः अन्यपुरूषः एकवचनम् – भविष्यासि ( )
20. कथ् –लट्लकारः मध्यमपुरूष : एकवचनम् – कथयसि ( )
21. भक्ष् – लोट्लकारः अन्यमपुरूष : एकवचनम् – भक्षयतु ( )
22. घ्रा – विधिलिङ्लकारः अन्यपुरूष : एकवचनम् – जिघ्रेत् ( )
23. हन् – लृट्लकारः उत्तमपुरूषः बहुवचनम् – हनिष्यामः ( )
24. क्रुध्र – लृट्लकारः अन्यपुरूष : एकवचनम् – क्रुध्यति ( )
25. क्रुध् – लृट्लकारः अन्यपुरूष : एकवचनम् – क्रोधिष्यति ( )
26. क्रुघ् – लृट्लकारः उत्तमपुरूषः बहुवचनम् – क्रोत्स्याम्ः ( )
27. श्रु – लट्लकारः, मध्यमपुरूषः एकवचनम् – श्रृणोमि ( )
28. नृत् – लट्लकारः मध्यमपुरूषः एकवचनम् – नृत्यन्ति ( )
29. चुर् – लङ्लकारः अन्यपुरूषः एकवचनम् – अचोरयम् ( )
30. चुर् – लृट्लकारः मध्यमपुरूषः एकवचनम् – पुरिष्यसि ( )
31. स्पृश् – विधिलिङ्, अन्य पुरूषः, एकवचनम् – स्पृशेत् ( )
32. स्पृश् – लृटकारः, अन्यपुरूषः, बहुवचनम् – स्प्रक्ष्यन्ति ( )
33. लभ् – (आत्मनेपदे) लट्लकारः, उत्तमपुरूषः, एकवचनम् – लभते ( )
34. लभ् – (आत्मनेपदे) लृट्लकारः, प्रथमपुरूषः, एकवचनम् – लप्स्यते ( )
35. सेव् – (आत्मनेपदे) लट्लकारः, प्रथमपुरूषः, एकवचनम् – सेवेरन् ( )
36. याच् – लङ्लकारः, अन्यपुरूषः, प्रथमपुरूषः, एकवचनम् – अयाचत् ( )
37. कृ – (परस्मैपद) लट्लकारः, न्यपुरूषः, एकवचनम् – करिष्यामि ( )
38. क्री – (परस्मैपद) लट्लकारः, अन्यपुरूषः, एकवचनम् – क्रीणन्ति ( )
39. शक् – लट्लकारः, अन्यपुरूषः, एकवचनम् – शक्नोति ( )

40. ज्ञा – (परस्मैपद) लृट्लकारः, उत्त्मपुरूषः, एकवचनम् – जाने ( )
41. ज्ञा – (परस्मैपद) लृट्लकारः, मध्यमपुरूषः, बहुवचनम् – ज्ञास्यथ ( )
42. ज्ञा – (आत्मनेपद) लृट्लकारः, उत्त्मपुरूषः, बहुवचनम् – ज्ञास्यन्ते ( )
43. हृ – (आत्मनेपद) विधिलङ्, अन्यपुरूषः, एकवचनम् – हरेय ( )
44. हृ – (परस्मैपद) लृट्लकारः, अन्यपुरूषः, एकवचनम् – हरिष्यति ( )
45. कृ – (परस्मैपद) लट्लकार:, अन्यपुरूषः, बहुवचनम् – कुर्वन्ति ( )
46. कृ – (आत्मनेपद) लृट्लकारः, उत्तमपुरूषः, एकवचनम् – करिष्ये ( )
47. घ्रा – लोट्लकारः उत्तमपुरूषः एकवचनम् – जिघ्राणि ( )
48. भक्ष् – विधिलिङ्, अन्यपुरूषः, एकवचनम् – भक्षयेयुः ( )
49. अस् – लङ्लकारः, अन्यपुरूषः, एकवचनम् – आसीत् ( )
50. अस् – लट्लकारः, उत्तमपुरूषः, एकवचनम् – स्मः ( )
51. हस् – लोट्लकारः, उत्तमपुरूषः, बहुवचनम् – हसन्तुः ( )
52. आगच्छ – लट्लकारः, मध्यमपुरूषः, एकवचनम् – अगच्छामः ( )
53. लिख् – लङ्लकारः, उत्तमपुरूषः, बहुवचनम् – अलिखाम ( )
54. वद् – लोट्लकारः, अन्यपुरूषः, एकवचनम् – वदतु ( )
55. मुद् (आत्मनेपद) लट्लकारः, उत्तमपुरूषः, बहुवचनम् – मोदामहे ( )
56. मुद् (आत्मनेपद) लोट्लकारः मध्यमपुरूषः, द्विवचनम् – मोदावहै ( )
57. घ्रा विधिलिङ्, उत्तमपुरूषः, एकवचनम्, – जिघ्रेम ( )
58. श्रु लट्लकार, उत्तमपुरूषः, एकवचनम्, – श्रृणोमि ( )
59. श्रु लङ्लकार उत्तमपुरूषः, एकवचनम्, – अश्रृणवम् ( )
60. नृत् लृट्लकारः, मध्यमपुरूषः, बहुवचनम्, – अनृत्याम ( )
61. नृत् लृट्लकारः, उत्तमपुरूषः, बहुवचनम्, – नर्तिष्यामः ( )
62. घ्रा लङ्लकारः, अन्य पुरूषः, बहुवचनम्, – अजिघ्रन् ( )
63. सेव् लोट्लकारः, मध्यमपुरूषः, एकवचनम्, – सेवस्व ( )
64. सेव् लृट्लकारः, उत्तमपुरूषः, बहुवचनम्, – सेविष्यामहे ( )
65. शक् लृट्लकारः, मध्यमपुरूषः, एकवचनम्, – शक्ष्यामि ( )

प्र. 4 अधोलिखितेषु शब्देषु अव्ययानि चित्वा लिखत –(निम्नलिखित शब्दों में से अव्यय छांटकर लिखें।)

1. उच्चैः
2. नीचैः
3. सः
4. यत्र तत्र
5. सीता–गीता
6. तथा तथा
7. पुनः
8 शनैः

9 ताद्वशी
10 ल्यप्
11 अधः
12 चिरम्
13 पुरा
14 पुरे
15 मुहुर्तः
16 मुहुः
17 ह्वयः
18 हिन्त
19 अधुना
20 आधुनिके
21 यदि
22 उपरि
23 यदा
24 नद्या
25 गद्य
26 विना
27 वीणा
28 अधिकम्
29 अधि
30 मा
31 माता
32 नद्या
33 वः
34 स्व
35 कुतः
36 कुत्र
37 पति
38 प्रति
39 अपि
40 अति
41 अद्य
42 अधमः
43 कुत्सितः
44. तरप्

प्र. 5 – सम्यक् मेलनं कुरूत (सही जोड़िया बनाइए।)

	क	ख
1.	योक्तव्यः	आ+दा+ल्यप्
2.	विशिष्टः	भू+क्त्वा
3.	ज्ञातुम्	तव्यत् प्रत्यय
4.	कर्तुम्	स्था + क्त्वा
5.	लभवान्	क्त प्रत्ययः
6.	दृष्टवा	कृ + तुमुन्
7.	आदाय	क्तप्रत्तयः
8.	आगत्य	ल्यप् प्रत्यय
9.	भूत्वा	श्रु+तुमुन्
10.	स्थित्वा	तव्यत् प्रत्यय
11.	उत्थितः	ज्ञा+तुमुन्
12.	निधाय	पठ् + क्तवतु
13.	श्रोतुम्	उपगम्य
14.	श्रुतवन्तः	अवगम्य
15.	नीत्वा	आपीय
16.	प्रमदितव्यम्	प्रमद् + तव्यत्
17.	पठितवती	लभ+शानच्
18.	उप+गम्+ल्यप्	आ+गम्+ल्यप्
19.	आ+पी+ल्यप्	प्रदाय
20.	प्र+दा+ल्यप्	मृतम्
21.	चुर् + क्त्वा	ज्ञातः
22.	मृ+क्त	द्वश् + क्त्वा
23.	दा+शानच्	नी+क्त्वा
24.	मृ+क्त	गच्छन्
25.	वृत् + शानच्	वदत्
26.	गम् + शतृ	पठितवत्
27.	ज्ञा + क्त	पीतवान्
28.	वद् + शतृ	वर्तमान
29.	पठ् + क्तवतु	ददानः
30.	पा + क्तवतु	चोरयित्वा
31.	कृ + क्तवतु	कृतवती
32.	दृश् + क्तवतु	नन्तव्यः
33.	गम् + अनीयर	खादितत्यम्
34.	नम् + तव्यत्	गातव्यः

35. समः + पठ् + क्त — त्यक्तः

36. त्यज् + क्त — मुक्तः

37. गै + तत्यत् — मृतः

38. मुच् + क्त — सम्पन्नः

39. खाद् + तव्यत् — गमनीयः

40. मृ + क्त — दृष्टवान्

अथवा

उचित विकल्पं चित्वा लिखत –

1– ''लब्धः'' इत्यस्मिन् पदे प्रत्ययः अस्ति –

क– शानच् ख– क्तवतु

ग– क्त घ– शतृ

2– ''ज्ञातः'' इत्यस्मिन् पदे धातुः अस्ति –

क– ज्ञ ख– ज्ञात्

ग– ज्ञा घ– ज्ञाः

3– ''मिल् + क्त'' संयोजनेन भवति –

क– मिलितः ख– मेलितम्

ग– मेलितः घ– मेलेति

4– ''युज्+क्त'' संयोजनेन भवति –

क– युक्तः ख– युतः

ग– युजतः घ– युजः

5– ''भू+शतृ'' संयोजनेन भवति –

क– भवः ख– भवति

ग– भवत् घ– भवतः

6– ''पश्यत्'' इत्यास्मिन पदे धातुः अस्ति –

क– दृश् ख– पश्

ग– पश्य् घ– द्वष्

7– ''रक्ष् + क्तवतु'' संयोजनेन भवति –

क– रक्षितवान् ख– रक्षितः

ग– रक्षतवान् घ– रक्षतवत्

8– ''पीतवान्'' इत्यस्मिन् पदे धातुः अस्ति –

क– पिब् ख– पीत्

ग– पा घ– पी

9– ''त्यक्तवान्'' इत्यस्मिन् पदे धातुः अस्ति –

क– त्यत् ख– त्यज्

ग– यक् घ– त्यक्

10– ''अवगम्य'' इत्यस्मिन पदे धातुः अस्ति –

क– अव् ख– गच्छ

ग– गम् घ– अवगम्

11– ''विरच्य'' इत्यत्र प्रत्ययः अस्ति –

क– क्त ख– क्तवतु

ग– ल्यप् घ– शतृ

12– ''प्रणम्य'' इत्यत्र धातुः अस्ति –

क– प्रण् ख– णम्

ग– नम् घ– मय

13– ''आ+पा+ल्यप्'' संयोजनेन भवति –

क–आपाय ख– अपीय

ग– आपीय घ– आपिब्य

14– ''विभज्य'' इत्यत्र धातुः अस्ति् –

क– भय् ख– विभ्

ग– भज् घ– विज्

15– ''लिख् + तव्यत्'' योजनेन भवति –

क– लिखितव्यः ख– लिखितव्यत्

ग– लेखितव्यः घ– लिखितव्यम्

16– ''प्रविश्य'' इत्यत्र धातुः अस्ति –

क– विश्य ख– विश्

ग– विष घ– प्रविश

17– ''दा+क्तः'' संयोजनेन भवति –

क– दत्तः ख– दत्तवान्

ग– दाता घ– ददातु

18– ''भूत्वा'' इत्यत्र प्रत्ययः अस्ति –

क– क्त ख– क्तवतु

ग– क्त्वा घ– शतृ

19– ''मोदमानः'' इत्यत्र प्रत्ययः अस्तिः –

क– शतृ ख– क्त

ग– शानच् घ– क्तवतु

20– कस्मिन् प्रत्यये ''तवत्'' शेषः भवति –

क– क्त्वा ख– तत्यत्

ग– शानच् घ– क्तवतु

21– ''गता'' इत्यस्मिन् पदे प्रत्ययः अस्ति –

क– क्त ख– क्तवतु

ग– शतृ घ– शानच्

22– ''श्रुतः'' इत्यस्य पदस्य विग्रहः भविष्यति –

क– श्रु+क्त　　ख– श्रु+शानच्

ग– श्रु+शतृ　　घ– श्रु+क्तवतु

23– ''भक्ष्+तुमुन्'' संयोजनेन भवति –

क– भक्षतुम्　　ख– भक्षितुम्

ग– भक्षयितुम्　　घ– भ्रमितुम्

24– ''मेलितुम्'' इत्यत्र धातुः अस्ति –

क– मिल्　　ख– मील्

ग– मेल्　　घ– मेलित्

25– ''शी+क्त्वा'' संयोजनेन भवति –

क– शयित्वा　　ख– शीक्त्वा

ग– शीत्वा　　घ– शीवा

26– ''क्री+तुमुन्'' संयोजनेन भवति –

क– क्रीतुम्　　ख– क्रयितुम्

ग– क्रेतुम्　　घ– क्रयितम

27– ''वृध् + शानच्'' संयोजनेन भवति –

क– वर्धमानः　　ख– वर्धमानः

ग– वृधमानः　　घ– वधर्मानः

28– ''सम् + आप् + ल्यप्'' संयोजनेन भवति –

क– सम्आप्य　　ख– सामाप्य

ग– समाप्य　　घ– साप्य

29– ''प्रस्थितः'' इत्यत्र कः प्रत्ययः –

क– शतृ　　ख– तल्

ग– क्त　　घ– तम्

30– ''नन्तुम्'' इत्यस्मिन पदे धातुः अस्ति –

क– नन्　　ख– तुम्

ग– नम्　　घ– णन्

31– ''मिल् + तुमुन्'' संयोजनेन भवति –

क– मिलितुम्　　ख– मिलितः

ग– मेलितुम्　　घ– मिलन्

32– ''दत्तवती'' इत्यस्मिन् पदे प्रत्ययः अस्ति –

क– क्तवतु　　ख– तरप्

ग– क्त　　घ– तमप्

33– ''दीयमानम्'' इत्यत्र धातुः अस्ति –

क– दा　　ख– दीयम्

ग– दीय　　घ– यमान्

34– ''अस् + क्त्वा'' सयोजनेन भवति –

क– आसीनः　　ख– असत्

ग– अस्त्वा　　घ– भूत्वा

35– ''दा + शानच्'' संयोजनेन भवति –

क– दातः　　ख– दत्तवान्

ग– ददानः　　घ– दानः

36– ''कर्तुम्'' इत्यस्य पदस्य विग्रहः भविष्यति –

क– कृ + तुमुन्　　ख– क्र + तुमुन्

ग– कृ + तुम्　　घ– र्क + तुमुन्

37– ''कथनीयम्'' इत्यस्य पदस्य विग्रहः भविष्यति –

क– कथ् + अनीयर　　ख– कथ् + ल्यप्

ग– कथय + नीयर　　घ– कथ् + अनीयम्

38– ''वियुज्य'' इत्यस्य पदस्य विग्रहः भविष्यति –

क– वि+युज्+ल्यप्　　ख– वियु+ज+ल्यप्

ग– वि+यत्+ल्यप　　घ– वि+जल्+ल्यप्

39– आगम्य इत्यस्य पदस्य विग्रहः भविष्यति –

क– आ+गम्+ल्यप्　　ख– आ+ग+ल्यप्

ग– आ+गच्छ्+ल्यप्　　घ– आ+गत्+ल्यप्

40' ''नर्तित्वा'' इत्यस्मिन् पदे धातुः अस्ति –

क– नृत्　　ख– नर्त्

ग– नृत्य　　घ– न्रतृ

प्र. 6 (अ) अधोलिखितानां वर्णानां समुचित उच्चारणस्थानं चित्वा कोष्ठके लिखत –
(निम्नलिखित वर्णो के समुचित उच्चारण स्थान चुनकर कोष्ठक में लिखिए)

1	य्	–	तालु / कण्ठ	( )
2	ल्	–	दन्तः / तालुः	( )
3	अ	–	कण्ठः / दन्तः	( )
4	ऋ	–	दन्ताः / मूर्धा	( )
5	ए	–	कण्ठतालुः / कण्ठोष्ठम्	( )
6	व्	–	दत्नः / दन्तोष्ठम्	( )
7	स्	–	ओष्ठम् / दन्तः	( )
8	ओ	–	ओष्ठम् / कण्ठोष्ठम्	( )
9	ऐ	–	दन्ततालुः / कण्ठतालुः	( )
10	ञ्	–	कण्ठः / नासिका	( )
11	द्	–	जिह्वा / तालुः	( )
12	ष्	–	तालु / मूर्धा	( )
13	औ	–	दन्तोष्ठम् / कण्ठोष्ठम्	( )

14	म्	–	कर्णः / नासिका	( )
15	म्	–	उदरः / नासिका	( )
16	ऌ	–	मूर्धा / दन्तः	( )
17	ण्	–	कर्णः / मूर्धा	( )
18	विसर्ग (:)	–	ग्रीवा / कण्ठः	( )
19	आ	–	कण्ठः / जिह्वा	( )
20	(ॅक ॅख)जिह्वामूलीय	–	जिह्वामूलम् / दन्तमूलम्	( )
21	(ॅप ॅफ) उपध्यमानीय	–	ओष्ठः / दन्तोष्ठः	( )
22	अनुस्वार (—ं—)	–	नासिका / ग्रीवा	( )
23	ङ्	–	जिह्वा / नासिका	( )
24	न्	–	कण्ठः / नासिका	( )
25	ई	–	तालुः / दन्तः	( )
26	छ्	–	जिह्वा / तालुः	( )
27	भ्	–	ओष्ठौ / कण्ठः	( )
28	फ्	–	तालुः / ओष्ठौ	( )
29	ट्	–	मूर्धा / तालुः	( )

ब) – वर्णसंयोजन कुरूत – (वर्ण संयोजन करिए)

1	क् + ष्	=
2	त् + र्	=
3	ज् + ञ्	=
4	द् + य्	=
5	म् + उ	=
6	श् + अ	=
7.	ह् + अ	=
8	ण् + अ	=
9	क + र् + अ	=
10	क् + अ + र् + म् + अ	=
11	क् + ऋ + अ	=
12	क् + ओ	=
13	त् + र + इ	=
14	द् + य् + ओ	=
15	प् + इ + त् + ऋ	=
16	ऋ + ष् + इ + :	=
17	स् + र्	=
18	स् + ओ	=
19	स् + ऋ	=

स) वर्णवियोजनं कुरूत – (वर्ण वियोजन करिए)

1 क्ष
2 त्र
3 ज्ञ
4 द्य
5 मु
6 मृ
7 मो
8 कृ
9 क्र
10 ग्र
11 कृ
12 क्र
13 दृ
14 अर्द्ध
15 मि
16 ण
17 ह्व
18 छ्र
19 षट्
20 जि

प्र. 7 (1) उचित शब्दैः रिक्तस्थानपूर्तिं कुरूत – (उचित शब्दों के द्वारा रिक्त स्थानों की पूर्ति कीजिए।)

क) अहं मित्रस्य चक्षुषा ..... भूतानि समीक्षे (सर्व / सर्वाणि)
ख) ..... मनः समानमस्तु। (तव / युष्माकम्)
ग) शं ..... सूर्य उरूचक्षा उदेतु। (अस्माकं / अहम)
घ) मित्रस्य चक्षुषा ..... सर्वाणि भूतानि समीक्षामहे। (माम् / अस्माकं)
ड़) ..... मन्त्रः समानम् अस्तु। (एषां / एतत्)

2) अधोलिखितेषु–वाक्येषु पदपूर्तिं कुरूत –

क. आचार्यः ..... अनुशास्ति। (अन्तेवासिनम् / गुरून्)
ख. स्वाध्यायात् मा ..... । (प्रमदः / कर्मसु)
ग. अनवद्यानि ..... सेवितव्यानि। (कर्माणि / कर्तसु)
घ. आचार्याय प्रियं धनामाहृत्य ..... मा व्यवच्छेत्सीः । (प्रजातेतुं / पत्नीं)
ड. देवपितृकार्याभ्यां न .....। (प्रमादितव्यम् / प्रमादः)

3) रिक्तस्थानानि पूरयत।

क. विश्वदर्शनेषु सर्वप्राचीनं..... दर्शनम्। (सांख्य / योग)
ख. न्यायदर्शनस्य प्रवर्तकः ..... अस्ति। (महर्षि गौतमः / गौतमबुद्धः)

ग. विशेषनामकस्य पदार्थकस्य विशदं विवेचनं ..... दर्शने विद्यते। (वैशेषिक / न्याय)
घ. जैनधर्मः ..... इत्यपि कथ्यते। (आर्हत धर्मः / भौतिकः)
ड़. महर्षिः जैमिनिः ..... दर्शनस्य प्रर्वतकः अस्ति। (मीमांसा / न्याय)

4) **रिक्तस्थानानि पूरयत।**

क. अकस्मादगन्तुकेन सह ..... न युक्ता। (मैत्री / वैरं)
ख. मृगः तत्र चरन् पाशैः .....। (बद्धोऽभवत् / उन्मुक्तोऽभवत)
ग. श्वः..... त्वां मोचयिष्यामि। (रात्रौ / प्रभाते)
घ. अस्ति मगधदेशे चम्पकवती नाम .....। (नगरी / अरण्यानी)
ड़. एतस्मिन् वनैकदेशे किमपि ..... क्षेत्रमस्ति। (सस्यपूर्णं / जलपूर्णं)

5) अधोलिखितानि रिक्तस्थानानि पूरयत –

क. पूर्व भगवता हुनमता ..... कृतम्। (श्रीमद्रामायणम् / श्रीमद्भागवते)
ख. जतुपरीक्षया ..... परिज्ञाय पठति। (अक्षराणि / वाक्यानि)
ग. पूर्वकर्मणां फलं प्राणीषु ..... भवति। (विषमरूपेण / समरूपेण)
घ. नूनम् शिलाखण्डं ..... नेयम्। (राजानिकटं / गृहं)
ड़. कालिदासपठितं तमेव दृष्ट्वा ..... भृशं तुतोष। (राजा / रानी)

6) **रिक्तस्थानानां पूर्तिं कुरूत।**

क. प्रत्यक्षानुमानागमाः ..... । (प्रमाणनि / स्मृतिः)
ख. ..... वस्तुशून्यो विकल्पः। (शब्दज्ञानुपाती / अनुभूत)
ग. शौचसतेषतपः ..... प्रणिधानानि नियमाः। (स्वाध्यायेश्वर / धारणा)
घ. तत्र प्रत्ययैकतानता ..... । (ध्यानम् / योगं)
ड़. ..... क्रियाफलाश्रयत्वम्। (सत्यप्रतिष्ठायां / अपरिग्रह)

7) **रिक्तस्थानानां पूर्तिं कुरूत।**

क. धारणासु च ..... मनसः। (योग्यता / संयमः)
ख. कच्चिदात्मसमाः ..... श्रुतवन्तो जितेन्द्रियाः। (शूराः / कायराः)
ग. कच्चित्ते मन्त्रितो मन्त्रों ..... न परिधावति। (राष्ट्रं / गृहं)
घ. कच्चिदर्थं विनिश्चित्य ..... महोदयम्। (लघूमूलम् / मूलम्)
ड़. कुलीनश्चानुरक्तश्च ..... सेनापतिः कृतः। (दक्षः / कृशः)
च. अपात्रेषु न ते कच्चित् ..... गच्छति राघव। (दूरो / कोशो)

8) रिक्तस्थानानि पूरयत –

क. ..... हि राजलक्ष्मी। (दुराराध्या / सुअराध्या)
ख. अथ ..... कौमुदीमहोत्सवः। (कुसुमपुरे / नगरे)
ग. आर्यस्य ..... आत्मानम्। (दर्शनेन / गमनेन)
घ. अये ..... अध्यास्ते वृषलः। (सिहासनम् / राजद्वारं)
ड़. यदि एवं तर्हि शिष्येण ..... आज्ञा पालनीया। (गुरोः / पितुः)

9) अधोलिखितवाक्येषु रिक्तस्थानानि पूरयत –

क. सत्यं ..... अयम् अपराधः। (अलम् / क्षान्तो)
ख. ..... तमाकृष्य नयन्नेव प्रचलितः। (दौवरिकस्तु / नागरिकः)

ग. न वयं दौवारिकाः ..... प्रतीक्षामहे। (क्षत्रियों / ब्राह्मणोऽप्याज्ञां)
घ. ..... आज्ञां वयं शिरसा वहामः। (शिववीरस्य / कृष्णस्य)
ड़. राजनीतिनिष्णातः ..... । (अर्जुनः / शिववीरः)

10) समुचितपदैः रिक्तस्थानानि पूर्यन्ताम् –

क. अथ ..... प्रभाते काया प्रतिग्राहितगन्धमाल्याम्। (प्रजानामधिपः / राजा)
ख. जलाभिलाषी जलमाददानां ..... तां भूपतिरन्वगच्छत्। (दायेव / माताइव)
ग. न पादपोन्मूलनशक्तिं रंह ..... मूर्च्छति मारूतस्य। (शिलोच्चये / देहेन)
घ. शस्त्रेण रक्ष्यं यदशक्यरक्ष्यं न तद्यशः ..... क्षिणोति। (शक्तिं / शस्त्रभूतां)
ड़. सत्वं मदीयेन ..... देहेन निर्वर्तयितुं प्रसीद। (शरीरवृत्तिं / देहं)

11) रिक्तस्थानानि पूरयत –

क. तत्र ते सर्वे जालेन बद्धा ..... । (अभवत् / भविष्यति)
ख. आसीत् ..... विशालः शाल्मली तरूः। (गोदावरीतीरे / गंगातीरे)
ग. सर्वथाऽविचारितं कर्म नं ..... । (कर्त्तव्यम् / अकर्तव्यम्)
घ. हिरण्यकोऽपि ..... प्रविष्टः। (विवरे / गृहे)
ड़. कुतोऽत्र निर्जनें ..... तण्डुलकणानां सम्भवः। (वने / राज्ये)

12) कोष्ठकात् उचितानि पदानि चित्वा रिक्तस्थानानि पूरयत –

(भारतधरणीयम्, पोषणकर्त्री, इयमेव, जलधिजलेन्, राजस्थानें)

क. पादे ..... परिप्लुता।
ख. ..... प्रदहति पुलिनम्।
ग. विविधमतानां ..... ।
घ. पुण्यवताम् ..... ।
ड़. ..... मामकजननीयम्।

13) उपयुक्तपदेन रिक्तस्थानस्यपूर्ति क्रियताम् –

(कालः, गुरूपदेशः, तेषाम्, शीलम्, भयात्)

क. ..... पुरूषानाम् अखिल मल प्रक्षालनक्षमम्।
ख. अयमेव ते ..... उपदेशस्य।
ग. जनः ..... राजवचनम् अनुगच्छति।
घ. विरला हि ..... उपदेष्टारः।
ड़. न ..... पश्यति।

14) रिक्तस्थानां पूर्तिं कुरूत –

क. सहायास्तादृशा एव यादृशी .....। (भवितव्यता / कर्त्तव्यता)
ख. विषयाभिलोभेन .....प्रेरयतीन्द्रियम्। (मनांसि / मनः)
ग. न हीदृशं .....त्रिषु लोकेषु विद्यते। (धैयम् / संयमनं)
घ. विद्याभ्यासं .....सत्सेवां वुद्धिमान् नरः। (कणमपि / क्षणमपि)
ड़. दानेन .....नित्यं वर्द्धते। (विद्याधनं / वस्त्रं)

15) कोष्ठकात्शब्दं चित्वा रिक्तस्थानानि पूरयत –

(न तु विनिर्गम, अभिमन्युः, रथं, पराक्रमः, भूमिपालाः, प्रवेक्ष्यामि, व्यूहरचना)

क. अमेद्या ..... कृता।

ख. व्यूहे प्रवेश एव उपदिष्टो .....।
ग. अहमेतत् ..... द्रोणानीकं दुरासदम्।
घ. तत् अविलम्वितमेव ..... सज्जीकुरू।
ड़ अद्भुतोऽयम् .....।
च. सर्वे वाणैरङ्किता .....।

16) रिक्तस्थनानि उचितशब्दैः पूरयत –

(सहसा, दीनेन, श्वसन, गुणैः, सत्ये, मरणम्)
क. शरीरिणां ..... प्रकृतिः।
ख. असौजन्तुः क्षणमपि .....लाभवान्।
ग. क्रियां ..... न विदधीत।
घ. नरः .....श्लाध्यतां याति।
ड. सर्वं ..... प्रतिष्ठितम् ।

17) निम्नलिखितवाक्येषु रिक्तस्थानानि पूरयत –

क. मर्यादादीतं न कदाचिदपि .....। (विश्वसेत् / अविश्वसेत्)
ख. श्वो मयूरादद्य ..... वरः। (काकः / कपोतः)
ग. मा ..... कस्यस्विद् धनम्। (गृधः / वकः)
घ. भूत्यै ..... अभूत्यै .....। (जागरणम् / स्वपनम् / ध्यानम्)
ड़. माताभूमिः ..... पृथिव्याः। (पुत्रोऽहं / पितोः)

18) कोष्ठकात् उचितपदं चित्वा रिक्तस्थानानि पूरयत।

(न, अपि, अद्य, श्वः)
क. रामेण सह सीता ..... वनम् गच्छति।
ख. भवान् तत्र ..... गच्छतु।
ग. ..... अह्म मन्दिरम् गमिष्यामि।
घ. तत्र वयम् ..... गमिष्यामः।

प्र. 7. (ब) युग्म मेलनं कुरूत। (सही जोड़िया बनाइए)

1.

(अ)	**(ब)**
वेदान्त दर्शनम्	नास्तिकदर्शनम्
स्याद्वादः	वैशेषिकदर्शनम्
नैरात्म्यवादः	उत्तरमीमांसा
महर्षिकणादः	जैनदर्शनम्
चार्वाकदर्शनम्	बौद्धदर्शनम्

2.

(अ)	**(ब)**
कठिना	ह्रदयः
विभिन्नानां	दीपने
इयं	सेवा
धन्याः	दर्शनानां
निर्वाणेन	कृतिः

गदगद ताः

3. **(अ)** **(ब)**

विधिना परं दमः
दानात् तत्वनिदर्शनम्
ज्ञानात् परं तपः
सत्यात् व्याहरन्ते ये
कोपात् न धृतिमास्थाय

4. **(अ)** **(ब)**

क्षमावन्तो महर्षयः सर्वम् आप्नोति
दाता कुप्यति परं तपः
नास्ति सत्यात् दिवं प्राप्ताः
विद्यया स्फीयते नो दान्तः
इन्द्रियाणां निग्रहेण ज्ञानम्

5. **(अ)** **(ब)**

सुखदुः खेसमे कृत्वा नैवं पापमवाप्स्यसि
तस्माद्योगगाय युज्यस्व तत्परः संयतेन्द्रियः
परस्परं भावयन्तः कौमारं यौवनं जरा
श्रेयान्स्वधर्मो विगुणः लाभालाभौ जयाजयौ
तत्स्वयं योगसंसिद्धः श्रेयः परमवाप्स्यथ
देहिनोऽस्मिन् यथादेहे योगः कर्मसु कौशलम्
ततो युद्धाय युज्वस्व परधर्मात्स्वनुतिष्ठतात्

6. **(अ)** **(ब)**

क्व नु कुलमकलकङ्मायताक्ष्याः क्व च दशकन्धरमन्दिरे निवासः।
अयि खलु विषमः पुराकृतानां शिव–शिव तानि लुठन्ति गृध्रवादे।
क्व जनकतनया क्व रामजाया श्रीमद्रामायणं कृतम्।
पूर्वं भगवता हनुमता क्व नु रजनीचरसगङ्मापवादः।
शिवशिरसि शिरांसि यानि रेजुः भवति हि जन्तुषु कर्मणां विपाकः।

7. **(अ)** **(ब)**

अभावप्रत्ययालम्बना वृत्तिः धारणा
स्थिरसुखम् वीर्यलाभः
देशबन्धश्चित्तस्य सर्वरत्नोपस्थानम्
ब्रह्मचर्यप्रतिष्ठायां निद्रा
अस्तेयप्रतिष्ठायां आसनम्

8. **(अ)** **(ब)**

क्षिप्रमारभसे कर्म ददासि न विलम्बसे।
अपायकुशलं वैद्यं कच्चिदल्पतरो व्ययः।
आयस्ते विपुलः कच्चित् नियोजयसि कर्मसु।

श्रेष्ठाञ्छ्रेष्ठेषु कच्चित्त्वं भृत्यं संदूषणे रतम्।
सम्प्राप्तकालं दातव्यं न दीर्घयसि राघव।

9. **(अ)** **(ब)**

प्राणान् अगणयन् एतस्य ग्राम्यवराकस्य।
क्षम्यतामेष आगच्छामि अत्र भवान् प्रभूवर्यः।
क्षम्यतामनुचितः व्यवहारः नाहं पुनरेवं कथिष्यामि।
नाहं पुनरायास्यामि आगत्य च निखिलं निवेदयामि।
तवप्रामाणिकतां जानीत एव जीविकां निवर्हसि।

10. **(अ)** **(ब)**

यशोधनः तम्
आर्यगृह्यम ऋषेः धेनुम्
प्रजानाम् पालयितुः अधिपः
प्रस्रविणीम् दिलीपस्य
पीतप्रतिबद्धवत्सां गाम्

11. **(अ)** **(ब)**

मलयस्थाने जनाश्रयदात्री
नानाभाषि वर्षति तुहिनम्
पुण्यजनानां वाति सुपवनः
काश्मीरेषु च रूद्रपिनाकः

12. **(अ)** **(ब)**

निसर्गतः प्रविध्वनिः
रसनिकरः चञ्चला
अभव्यस्य विद्वत्ताम्
प्रतिशब्दकः किरणा
चपला स्वभावतः
वैदग्ध्यम् कुलीनम्
अभिजनम् अपात्रस्य
गभस्तयः चन्दः

13. **(अ)** **(ब)**

विषयामिष लोभेन पृथुर्वृद्धस्तु धर्मतः
नयस्य विनयोमूलम् क्लीबा दैवमुपासते।
वेणो नष्टस्त्वधर्मेण यादृक् कर्मफलोदयः।
अशक्ताः पौरूषं कर्त्तुं विनयः शास्त्रनिश्चयात्।
बुद्धिरूत्पद्यते तादृक् मनः प्रेरयतीन्द्रियम्।

14. **(अ)** **(ब)**

चक्रव्यूहं महाबाहो भेदनरहस्यं जानीमः।
पतगङ् इव संक्रुद्धो अवतरणीयमार्येण।

	निपुणं विचार्य युद्धस्थले	पञ्चमो नोपपद्यते।
	तत् निर्भयो भूत्वा रथं	ज्वलन्तं जातवेदसम्।

15. **(अ)** **(ब)**

मरणं प्रकृतिः शरीरिणां	अविवेकः परमापदां पदम्।
लौकिकानां हि साधूनाम्	सर्वं सत्ये प्रतिष्ठितम्।
सहसा विदधीत न क्रियाम्	विकृतिर्जीवनमुच्यते बुधैः।
सत्येन वाति वायुश्च	काकः किं गरूडायते।
प्रसाद शिखरस्थोऽपि	अर्थं वागनुवर्तते।

16. **(अ)** **(ब)**

भाग्यवन्तमपरीक्ष्यकारिणं	न तरन्ति दुष्कृतः।
शतहस्तसमाहार	सः तस्मिन् योक्तव्यः।
ऋतस्यपन्था	श्रीः परित्यजति।
यश्यचरित्रकुशलः	सहस्रहस्त संकिर।

प्र.8 अधोलिखितान् प्रश्नान् संस्कृतभाषया एकपदेन उतरत – (निम्नलिखित प्रश्नों के उत्तर एक शब्द में संस्कृत भाषा में दीजिए)

1. कोऽपि यज्ञस्य पुरोहितः ?
2. वः अकूतिः कथं भवेत् ?
3. अरिष्टनेमिः कः ?
4. अस्माकं स्वस्ति कथं भविष्यति ?
5. सर्वाणि भूतानि कथं द्रष्टव्यानि ?
6. के त्वया आसनेन प्रश्वसितव्याः ?
7. कस्मात् प्रमादः न कर्त्तव्यः ?
8. कानि कर्माणि सेवितव्यानि ?
9. आचार्यः अन्तेवासिनं कदा अनुशास्ति ?
10. अयम् पाठः कुतः सगङ्हीतः अस्ति ?
11. भारतीयदर्शनं कतिविधम् अस्ति ?
12. पञ्चविंशतितत्वानां गणना कस्मिन् दर्शने अस्ति ?
13. योगदर्शनं कः उपदिष्टवान् ?
14. जैनधर्मस्य प्रथमः तीर्थकङ्रः कः अस्ति ?
15. अवतारेषु कः प्रतिष्ठितः ?
16. वाचस्पतिमिश्रः कां सानुरोधं पृच्छति ?
17. सा स्त्री कस्य परिणीता अस्ति ?
18. स्त्रीत्वस्य अपरं नाम किम् ?
19. ''आत्मानं स्वके व्यापारे योजयतु'' इति का वदति ?
20. कस्य वामहस्ते पुस्तकानि आसन् ?
21. धीरः इन्द्रियाणि कुत्र न नियोजनयेत् ?
22. दानात् कः विशिष्टः ?

23. ज्ञानं कया स्फीयते ?
24. स्वर्गस्य सोपानं किं कथितम् ?
25. ये सान्त्वं वदन्ति ते कुत्र गच्छन्ति ?
26. मृगकाकौ कुत्र निवसतः ?
27. चम्पकवृक्षशाखायां कः निवसति ?
28. श्रृगालस्य नाम किम् आसीत् ?
29. मृगः कस्य शब्दं श्रुत्वा सत्वरमुत्थाय पलायितः ?
30. सुबुद्धिः कः आसीत् ?
31. देहिनः देहे प्रथमा अवस्था का ?
32. तत्र कः न मुह्यति ?
33. इह सुकृतदुष्कृते कः जहाति ?
34. के समे कृत्वा ?
35. कः ज्ञानं लभते ?
36. केन सृदशं पवित्रं न विद्यते ?
37. भयावहः कः भवति ?
38. कुत्र निधनं श्रेयः ?
39. नर्मदायाः महाह्रदे जालकैः कीदृशः शिलाखण्डः दृष्टः ?
40. जालकैः भोजसदसि किम् आनीतम् ?
41. पूर्वं श्रीमद्रामायणं केन रचितम् ?
42. जन्तुषु केषाम् विपाकः विषमः भवति ?
43. योगेन किं भवति ?
44. कानि प्रमाणानि ?
45. स्थिरसुखमिति कस्य लक्षमण् ?
46. समाधिसिद्धिः कृतः प्राप्यते ?
47. सुखलाभः कस्मात् अनुत्तमः वर्तते ?
48. इष्टदेवतायाः संप्राप्तिः कथं भवति ?
49. अर्थनैपुणं कदा विचारणमीयम् ?
50. अर्थकृच्छ्रेषु कः महत् निःश्रेयसं कुर्यात् ?
51. आयात् व्ययः कीदृशः भवेत् ?
52. कीदृशं कार्यं क्षिप्रमारभेत् ?
53. कस्मिन् कर्मणि रते भृत्ये राजा हन्यते ?
54. चाणक्यः कं 'वृषल' इति सम्बोधयति ?
55. वैहीनरिः कस्य नाम आसीत् ?
56. कस्य संस्कारः अपेक्षितः आसीत् ?
57. कौमुदीमहोत्सवः कुत्र आघोषितः ?
58. वृषलः कुत्र स्थितः आसीत् ?
59. चाणक्येन सह कः स्पर्धते ?

60. दुर्गदौवारिकः किम् अश्रौषीत् ?
61. संन्यासी केन अनुगम्यमानः आसीत् ?
62. कं तुरीयाश्रमसेवीति कथ्यते ?
63. संन्यासी उत्कोचरूपेण किं दातुमिच्छति ?
64. संन्यासिवेषेण कः आगतः ?
65. एषः पाठः कुतः गृहीतः अस्ति ?
66. दिलीपः कस्य धेनुं मुमोच ?
67. दिलीपस्य धर्मपत्न्याः नाम किमासीत् ?
68. भूपतिः कां छायेव अन्वगच्छत् ?
69. दिलीपः कस्य वधाय शरं उद्धर्तुम् ऐच्छत् ?
70. सिंहः मनुष्यवाचा कं निजगाद ?
71. राजा जननीमिव कां ददर्श ?
72. शाल्मलीतरूः कुत्र अस्ति ?
73. कपोतराजस्य नाम किम् आसीत् ?
74. केन तण्डुलकणाः विकीर्णाः ?
75. पुरूषेण कतिदोषाः हातव्याः ?
76. हिरण्यकः कुत्र निवसति स्म ?
77. नाकस्पर्धिनी का अस्ति ?
78. तुहिनं कुत्र वर्षति ?
79. पुण्यवतां नाकः किम् ?
80. मलयस्थाने कीदृशः पवनः वाति ?
81. कस्याः शिरसि हिमालयः मुकुटरूपेण विराजते ?
82. इयम् भारतधरणी केषाम् आश्रयलोकः अस्ति ?
83. चन्द्रापीडः कस्य पुत्र आसीत् ?
84. यौवनप्रभवम् तमः कथं भवति?
85. पुरूषाणाम् अजलं स्नानं किम् ?
86. कः परिचयं न रक्षति ?
87. पित्रा समारोपितसंस्कारः कः आसीत् ?
88. दैवम् के उपासते ?
89. वन्द्य चरिताः महत् कम् मन्यतन्ते ?
90. सत्क्रियया किम् भवति ?
91. वेणुः कथम् नष्टः अभूत् ?
92. नयस्य मूलम् कः ?
93. श्रेष्ठतरं धनम् किम् ?
94. केन अभेद्या व्यूहरचना कृता ?
95. भीमसेनः कम् एकाकिनं न परित्यजति ?
96. सगङ्रामभूमौ का ध्वनिः श्रूयते ?
97. केसरिणः इव कः युद्धं करोति ?

98. अभिमन्योः माता का आसीत् ?
99. शरीरिणां प्रकृतिः किम् ?
100. असतां दर्शनात् के प्रहीयन्ते ?
101. सम्पदः कं वृणुते ?
102. पादपाः केन गुणेन श्लाध्यतां यान्ति ?
103. पुरूषस्य परं निधानम् किम् ?
104. व्याकरणस्य अपरं नाम किम् ?
105. ''अश्वः'' अयं कीदृशः शब्दः ?
106. व्याकरणाध्ययनस्य कतिमुख्यप्रयोजनानि?
107. व्याकरावृषभस्य कति पादाः ?
108. वृषभः किं करोति ?
109. दृष्कृतः कस्य पन्था न तरन्ति ?
110. कः परच्छिद्रमेव पश्यति ?
111. कः अकुलीनोऽपि विशिष्टः ?
112. कस्य चक्षुषा समीक्षामहे ?
113. जागरणम् किमर्थमस्ति ?
114. श्रीः कम् परित्यजति ?

प्र . 9 अधोलिखितप्रश्नानां उत्तरं एकवाक्येन संस्कृतभाषायां लिखत। (निम्नलिखित प्रश्नों के उत्तर एक वाक्य में संस्कृत में लिखिए)

1. कानि उपास्यानि भवन्ति ?
2. दानं कथं देयम्, कथञ्च अदेयम् ?
3. कर्म–विचिकित्सायां कैः सहसम्पर्कः कर्त्तव्यः ?
4. केभ्यः न प्रमादितव्यम् ?
5. किं नाम दर्शनम् ?
6. कानि आस्तिक दर्शनानि ?
7. पशोः जीवनं कीदृशं भवति?
8. साङ्ख्यदर्शनं प्रणेता कः अस्ति ?
9. चार्वाकदर्शनं कीद्वशं दर्शनमस्ति ?
10. पूर्वमीसांसायां किं विद्यते ?
11. कति वर्षाणि भामत्या मिश्रेण सार्धमेव गमितानि ?
12. कीदृशं चक्षुः पदार्थप्रत्यक्षीकरणे अपर्याप्तम् ?
13. नाट्यांशे काः सित्रयः धन्याः ?
14. भामती कस्य सेवां कुर्वती सुखेन तिष्ठति ?
15. कीदृशः अवसरः भामत्या प्राप्तः ?
16. मिश्रं प्रति कः अपराधः मन्यते भामती ?
17. मिश्रस्य मनः कुत्र लीनं भवति ?
18. च्यवनादयः महर्षयः केन गुणेन युक्ताः आसन् ?

19. अन्यस्य सम्पत्तिं प्रति कीदृशी विनिवृत्तिः अस्तेयं कथ्यते ?
20. कथं समालोक्य शुभं कर्म आरभेत?
21. कः इन्द्रियाणि इन्द्रियार्थेषु न नियोजयेत् ?
22. दानाद् दमः कथं विशिष्टो भवति ?
23. मृगः श्रृगालं दृष्ट्वा किम् अवद्त ?
24. मृगं पाशे बद्धं विलोक्य जम्बुकः किम् अचिन्तयत् ?
25. कीदृशं मित्रं वर्जयेत् ?
26. प्रदोषकाले समागतं मित्रं काकं दृष्ट्वा मृगः किम् अवोचत् ?
27. कथं श्रृगालों व्यापादितः?
28. देहिनः काः काः अवस्थाः भवन्ति ?
29. अचिरेण परां शान्तिं कः अधिगच्छति ?
30. लोकः कम् अनुवर्तते ?
31. स्थितधीर्मुनिः कः कम् उच्यते ?
32. ज्ञानं लब्ध्वा किं अधिगच्छति ?
33. जालकैः किम् परिचिन्तितम् ?
34. किं विचार्य शिलाखण्डस्य लिपिज्ञानाय निर्दिष्टम् ?
35. राजा भोजः कालिदासं किम् अकथयत् ?
36. जालकैः शिलाखण्डं कुत्र प्राप्तम् ?
37. शिलाखण्डे किम् लिखितम् आसीत् ?
38. प्रज्ञालोकः कथं जायते ?
39. विपर्ययस्य किम् लक्षणम् ?
40. प्राणायामस्य पूर्वं किं योगागङ्म् अनिवार्यम् ?
41. अहिंसायाः किम् फलम् ?
42. आसनात् किं लभ्यते ?
43. मन्त्रिणः गुणाः के ?
44. कीदृशाः अमात्याः महत्कार्येषु नियोजनीयाः ?
45. सेनानायके के गुणाः भवेयुः ?
46. राज्ञः वित्तनीतिः कथं भवेत् ?
47. राज्ये के वध्याः भवन्ति ?
48. कौमुदीमहात्सवः कस्य आज्ञया आघोषितः आसीत् ?
49. कः चन्द्रगुप्तस्य राज्यम् आक्रान्तुम् उद्यतः भवति ?
50. मलयकेतुः किमर्थं क्रुद्धः आसीत् ?
51. चाणक्यस्य मतानुसारं कस्य चिन्ता गरीयसी ?
52. चाणक्यस्य गृहम् कीदृशम् ?
53. दौवारिकः संन्यासी प्रति किमर्थं क्रुध्यति ?
54. संन्यासिनः राजप्रासादे कदा प्रवेशसमयो भवति ?
55. रात्रौ राजभवने के प्रवेशितुम् अर्हन्ति ?

56. जारजाताः कथम् आत्मानम् अन्धतमसे पातयन्ति ?
57. के प्रभुवर्याणां पुरूस्कारभाजनानि भवन्ति ?
58. शिववीरे के गुणाः आसन् ?
59. गौरसिंहेन दौवारिकः कथं परीक्षितः ?
60. दौवारिके के गुणाः भवेयुः ?
61. सदुक्षिणा कस्य पूजाम् अकरोत् ?
62. दिलीपः गोसवां किमर्थं कृतवान् ?
63. वशिष्ठस्य धेनोः उपरि कः आक्रमणं कृतवान् ?
64. धेनोः रक्षार्थं दिलीपः किं कृतवान् ?
65. शस्त्रभृतां यशः कथं न क्षिणोति ?
66. पुंसां धीः कदा मलिनी भवति ?
67. चित्रग्रीवस्य मित्रस्य नाम किम् ?
68. जालमादाय पक्षिणः कुत्र उड्डयन्ते?
69. वृद्धानां वचनं कदा ग्राह्यम्?
70. चित्रग्रीवः हिरण्यकं किम् अवदत् ?
71. गुरूवचनम् कस्य श्रवणस्थितं शूलं जनयति?
72. उपदेशगुणाः सुखेन कुत्र विशन्ति ?
73. लक्ष्मीः दीपशिखेव किम् उद्वमति ?
74. जनः राजवचनं किमिव अनुगच्छति ?
75. लब्धापि दुःखेन का परिपाल्यते ?
76. अयं पाठः कस्माद् ग्रन्थात् संग्रहीतः कश्चतस्य लेखकः ?
77. महामोह कारिणि राज्यतंत्रे चन्द्रापीडः कथं व्यवहर्तुमुपविष्टः ?
78. पाठेऽस्मिन् लक्ष्म्याः के के दोषाः वर्णिताः सन्ति?
79. आचार्यः शुकनाशः युवराजाय कां शुभकामनाम् अपच्छत् ?
80. जनः जितेन्द्रियः कथम् भवति ?
81. पार्थिवः अर्थाय कथं यतेत ?
82. शास्त्रतः सदसज्ज्ञात्वा किम् समाचरत्े ?
83. कः शास्त्रम् ऋच्छति ?
84. विद्याधनम् केन नित्यं वर्द्धते ?
85. देवाः कान् ध्नन्ति ?
86. बुद्धिमान् नरः किम्–किम् न उपेक्षेत?
87. विद्याधनं कथं श्रेष्ठतरं वर्तते ?
88. द्रोणाचार्येण कीदृशा व्यूहरचना कृता ?
89. दुर्योधनः अभिमन्युम् प्रति किं कथयति?
90. युधिरिष्ठरादयः कस्य भेदनरहस्यं न ज्ञातवन्तः ?
91. अभिमन्युः कुत्र प्रविष्टम् अग्रसरं अभवत् ?
92. सगङ्गामभूमौ का ध्वनिः श्रूयते ?

93. अभिमन्युः दोपानीके कथं प्रवेक्ष्यति ?
94. भीमसेनं प्रति युधिष्ठरः किम् कथयति ?
95. धर्माचरणः कथं प्रहीयन्ते ?
96. त्रीणि अवदातानि कानि ?
97. अविवेकः किम् अस्ति ?
98. अर्थः केषां वाचम् अनुधावति ?
99. गुणकोटिभिः कः गुणः श्लाघ्यः ?
100. शास्त्रेभ्योऽपि गरीयसी किम् ?
101. क्षीणोऽपि सुशीलः कं गुणं न त्यजति ?
102. जनः कथं प्रशस्यो भवति ?
103. संस्कृतेव्याकरणे केषां शब्दानां नियमनं वर्तते ?
104. व्याकरणस्य त्रयः मुनयः के ?
105. मुख्यपञ्चप्रयोजनानि कानि ?
106. गौः इत्यत्र शब्दः कः ?
107. चत्वारिपद जातानि कानि ?

प्र. 10 अधोलिखितेषु अशुद्धकारकवाक्यानां शुद्धिः करणीया –
(निम्नलिखित अशुद्ध कारकवाक्यों को शुद्ध करिए)

1. त्वं कुत्र गच्छति ?
2. मह्यम फलं रोचित।
3. अहं फलं खादति।
4. बालकः सर्पेण विभेति।
5 माम् दुग्धं रोचते।
6 श्री गणेशं नमः।
7 द्वे बालकौ उद्याने क्रीडतः।
8 बालकाः विद्यालये गच्छन्ति।
9 चत्वारः फलानि वृक्षे सन्ति।
10 रामः सुरेशः च गच्छति।
11 नृपः भिक्षुकं धनं ददाति।
12 गुरूं नमः।
13 अग्निं स्वाहा।
14 तस्य नाम राधा अस्ति।
15 मम नामः राकेशः अस्ति।
16 वृक्षात् उपर्युपरि फलानि सन्ति।
17 एकः बालकः भवनेन पतति।
18 द्वे पुष्पे पतन्ति।
19 अहम् तत्र न आसीत्।
20 बालकाः गृहं गमिष्यथ।

21 त्रयः बालिकाः नृत्यं कुर्वन्ति।
22 बालकं मोदकं रोचते।
23 छात्राः मिष्ठान्नं भक्षन्ति।
24 जननी भोजनं पचिष्यति।
25 अहम् पश्यिष्यामि।
26 बालकाः पुस्तकाः पठन्ति।
27 चतस्रः बालकाः भ्रमन्ति।
28 तस्याः नाम सुरेशः अस्ति।
29 सः कः कार्यं करोति् ?
30 त्वं नाम किम् ?
31 विशाला प्रातः कालं पठति।
32 सरस्वतीं नमः।
33 तौ वदामः।
34 अहं भोजनं कृतम्।
35 सः महाविद्यालयं पठति।
36 शिवं नमः।
37 मार्जारः कोटरं बहिः पलायितः।
38 सः विद्वानः अस्ति।
39 छात्रेभ्यः कृष्णः पटुः।
40 अलं कोलाहलम्।
41 बालकं मिष्ठान्तं रोचते।
42 विद्यालय पारितः पुष्पाणि न सन्ति।
43 सज्जनाः सज्जनान् सह पलन्ति।
44 सः अध्ययन समये कक्षायाम् बहिः गच्छति।
45 माता पुत्रम् स्निह्यति।
46 इन्द्रं स्वाहा।
47 रूदतः बालकं माता अगच्छत्।
48 लम् उभयतः माता तिष्ठति।
49 सः पुष्पस्य अनुरक्तः अस्ति।
50 सः नृत्ये कुशला अस्ति।
51 परिश्रमम् मा प्रमद।
52 गंगा हिमालयस्य प्रभवति।
53 अध्यापकः छात्रम् कुप्यति।
54 अलं वदनात्।
55 कस्मै प्रयोजननेन तत्र गमिष्यसि।
56 बालिकायाः सह गच्छति।
57 परिश्रमात् बिना सफलता न मिलति।

58 देशस्य उभयतः जलम् वहति।
59 रामे वनं गते दशरथः मृतः।
60 शिक्षकं नमः
61 अध्यापकः छात्रं पुस्तकं ददाति।
62 शिक्षिका छात्रं कुप्यति।
63 छात्राः मित्रस्य सह भ्रमणाय गच्छति।
64 नृपः ब्राह्मणम् धनं ददाति।
65 पुस्तकस्य बिना कथं पठति ?
66 चौरः रक्षकस्य विभेति।
67 जलस्य बिना जीवनं वृथा अस्ति।
68 खलेषु राजा त्रायते।
69 सः नेत्रात् काणः अस्ति।
70 भिक्षुकः नेत्रयोः अन्धः अस्ति।
71 मम मित्रः पादं खञ्जः।
72 सः कर्णेः बधिरः।
73 माता पुत्राय साकं गच्छति।
74 अहं ग्रामस्य प्रति गच्छामि।
75 रामः रावणः हतः
76 सीता आपणं मम्यते।
77 भवान नाम किं ?
78 अहं नाम राधा।
79 वयं नृत्यं पश्यन्ति।

प्र. 11. शुद्धकथनानां "आम्" अशुद्धकथनानां समक्षं "न" इति लिखत –
(शुद्ध कथन के समक्ष "हाँ" तथा अशुद्ध कथन के समक्ष "न" लिखिए)

1. दान्तः कुप्यति नो दाता।
2. ज्ञानोत्पन्नं शौच परमं स्मृतम्।
3. बुद्धिपूर्व समालोक्य शुभं कर्म आरभेत।
4. नास्ति दमात् परं तपः।
5. विद्यया ज्ञानं स्फीयते।
6. मगधदेशे चम्पकवती अरण्यानी।
7. बहुबुद्धिर्नाम जम्बूकोऽहम्।
8. अफलितस्तावदस्माकं कपट–प्रबन्धः।
9. सुदृढ़स्तादयं बन्धः।
10. चाणक्यस्य गृहस्य भित्तयः जीर्णाः आसन्।
11. चाणक्यः स्वाभिमानी आसीत्।
12. चाणक्यस्य गृहे राजाधिराजमन्त्रिकृते यथोचिताः विभूतयः आसन्।
13. चन्द्रगुप्तः चाणक्यस्य शिष्यः न आसीत्।

14. राक्षसः चाणकयेन सहह स्पर्द्धाम् कर्तुम् इच्दति स्म।
15. विपत्काले विस्मय एवं कापुरूष लक्षणम्।
16. परिणः सर्वे सहसैव जालमादायोत्पतिताः।
17. मूषकराजः गोदावरीतीरे निवसति।
18. चक्षुर्विषयमतिक्रान्तेषु कपोतेषु व्याधः प्रसन्नतां निवृत्तः।
19. हिरण्यकश्चित्रग्रीवस्य बन्धनं छेत्तुं सत्वरमुपासर्पत।
20. चित्रग्रीवः हिरण्यमामन्त्र्य सपरिवार इष्टदेशान् प्रायात्।
21. शुकनासः चन्द्रापीडस्य महाकाव्यः आसीत्।
22. गुरोः उपदेशः अजलं स्नानं कथ्यते।
23. राज्ञाम् उपदेष्टार विरला न भवन्ति।
24. लक्ष्मी लब्धापि दुःखेन परिपाल्यते।
25. चन्द्रापीडः प्रकृत्या धीरः न आसीत्।
26. जनः भयात् राजवचनम् अनुगच्छति।
27. यादृशी भवतिव्यता भवति तादृशी सहायाः भवन्ति।
28. वन्द्यचरिताः धीमन्तः महत् दैवम् मन्यन्ते।
29. मनः विषयामिषलोभेन इन्द्रियम् प्रेरयति।
30. विद्याधनं दानेन क्षयं प्राप्नोति।
31. मित्रस्य चक्षुषा समीक्षामहे।
32. मा गृधः कस्यस्विधनम्।
33. अकुलीनोऽपि विनीतः कुलीनात्सामान्यः।
34. यश्चरिकुशलः सः तस्मिन् योक्तव्यः।
35. मर्यादातीतं न कदाचिदपि अविश्चसेत्।

प्र. 12 निम्नलिखितानि कर्तृवाच्यस्य वाक्यानि कर्मवाच्ये परिवर्तयत्
(निम्नलिखित कर्तृवाच्य के वाक्यों को कर्मवाच्य में परिवर्तन करिए)

1. अहं ग्रामं गच्छामि।
2 यूयं वृक्षं पश्यथ
3 छात्रौ पुस्तके पठतः
4 ते पुस्तकानि आनयन्ति।
5 युवाम् वेदौ पठथः।
6 वयम् वेदान् पठामः।
7 जनाः रामकथां श्रृण्वन्ति।
8 छात्राः पत्रं लिखन्ति।
9 ते पुस्तकं पठन्ति।
10 बालकाः वानरान् पश्यन्ति।
11 सः अजं नयति।
12 बालकाः जलं पिवन्ति।
13 आवाम् छात्रावासे तिष्ठावः।

14 वयम् आम्रे खादामः।
15 ते जलं आनयन्ति।
16 सः हसति।
17 तौ हसतः।
18 ते हसन्ति।
19 सिंहः गर्जति।
20 दुष्टः मरति।
21 नर्तकः मञ्चे नृत्यति।
22 सज्जनः सदा जीवन्ति।
23 सः भवति।
24 पङ्कजः शेते।
25 प्रत्यूषः हसन्ति।
26 अनिकतः गृहं गच्छति।
27 नरेन्द्रः लेखं लिखति।
28 सः रोटिकां खादति।
29 तौ ग्रामं गच्छतः।
30 त्वं ग्रामं गच्छसि।
31 त्वं शाखां पंश्यसि।
32 अहं तं पश्यामि।
33 आवां ग्रामं गच्छावः।
34 वयम् दुष्यन् ताडयामः।
35 त्वम् माम् पश्यसि।
36 अहं वेदम् पठामि।
37 सः पाठं पठति।
38 सः पाठौ पठति।
39 सः पाठान् पठति।
40 त्वं पाठं पठसि।
41 त्वं पाठौ पठसि।
42 त्वं पाठान् पठसि।
43 यूयं वेदं पठथ।
44 त्वं गीतां पठसि।
45 युयं गीतां पठसि।
46 यूयं गीतां पठथः।
47 अहं ग्रामं गच्छामि।
48 अहं पुस्तकानि पठामि।
49 वयं पुस्तकं पठामः।
50 वयं पुस्तकानि पठामः।

51 मोहनः आम्रं खादति।
52 अशोकः फले खादति।
53 साधुः तपस्यां करोति।
54 साधुः तपस्यां कुरूतः।
55 शिशवः कन्दुकं क्षिपन्ति।
56 शिशवः कन्दुकौ क्षिपन्ति।
57 सः ईश्वरं पूजयन्ति।
58 सः ईश्वरौ पूजयन्ति।
59 सः ईश्वरान् पूजयन्ति।
60 शिक्षकः छात्रान् गणयन्ति।
61 नृपः निर्धनेभ्यः धनं ददाति।
62 लेखकः लेखं लिखति।
63 यूयं लेखौ लिखथ।
64 वयं लेखान् लिखामः।
65 सः चतुरः वेदान् पठति।
66 छात्राः शिक्षकान् नमन्ति।
67 सः त्वां नमति।
68 सैनिकाः देशं रक्षन्ति।
69 हिमालयः भारतं रक्षति।
70 नर्तकाः गानं अपि गायन्ति।
71 वयं शिक्षकं नमामः।
72 शिक्षकः पाठं पाठयति।
73 छात्राः पाठं रटन्ति।
74 कुम्भकारः घटं रचयति।
75 सिंहः अजं पश्यति।
76 सर्पः अजं पश्यति।
77 महिलाः गीतानि गायन्ति।
78 बालिका गीतं गायति।
79 प्राचार्यः भाषणं ददाति।
80 नरेशः चित्रं पश्यति।
81 अनिकेतः मोदकं खादति।
82 माता भोजनं पचति।
83 पिता कार्यं करोति।
84 भगिनी नृत्यं करोति।
85 महेशः धनं ददाति।
86 ब्राह्मणः मन्दिरम् गच्छति।
87 पुरोहितः यज्ञं करोति।

88 शिक्षकः छात्रान् पाठयति।
89 सुरेशः पत्रं लिखति।
90 राजा राज्यं ददाति।
91 नेता भाषणं ददाति।
92 अभिनेता अभिनयं करोति।
93 ईश्वरः सद्बुद्धिं ददाति।
94 छात्राः कोलाहलं कुर्वन्ति।
95 त्वं गृहं गच्छसि। ?

प्र. 13 अधोलिखितानां शब्दानां समानार्थकपदानि लिखत –
(निम्नलिखित शब्दों के समानार्थक शब्द लिखिए)

1 शिष्यम्
2 गुरेव
3 अनिंदितानि
4 ऋतम्
5 निपुणात्
6 लज्जया
7 संशयः
8 प्रियम
9 राजा
10 केसरी
11 दुर्दमनीया
12 वेगः
13 कीर्तिम्
14 पुत्रः
15 रात्रि.ः
16 व्याधः
17 कपोतः
18 वनम्
19 तरूणः
20 स्वर्गः
21 संसारस्य
22 प्रवर्तकः
23 अनुयायी
24 निरूद्देश्यम्
25 लभ्यते
26 स्वस्य
27 स्रष्टा

28 परिणीता
29 अद्धांगिनीम्
30 ईहते
31 धृतिः
32 बुद्धिपूर्वम्
33 दिवं
34 खगः
35 पवनम्
36 नयनम्
37 सूर्यः
38 जलजः
39 कुम्भः
40 मारूतः
41 लाभालाभौ
42 कर्मसु
43 मुनिः
44 जालकैः
45 रजनी
46 कुलम्
47 जाया
48 नूनम्
49 दक्षः
50 जनकः
51 नृपः
52 नः
53 निश्णातः
54 दौवारिकः
55 निशम्य
56 गाम्
57 इव
58 अग्रतः
59 आह
60 अजलं
61 वित्तम्
62 जननी
63 स्नेहः
64 सखा

65 कष्टं
66 लज्जा
67 देहस्य
68 व्योमः
69 तडागः
70 मानवाः
71 पृथिवी
72 सम्पद्ः
73 वाक्
74 मरणम्
75 गरीयसी

अथवा

विलोमपदानि लिखत। (विलोम शब्द लिखिए।)

1 अनृतम्
2 श्रद्धया
3 वन्द्यानि
4 लूक्षा
5 अप्रियम्
6 जरा
7 अधीरः
8 अलाभः
9 भोगः
10 समाप्यते
11 राक्षसाः
12 अधमः
13 परधर्मः
14 सायंकाले
15 प्रयातां
16 शिष्यस्य
17 शान्तम्
18 उर्ध्वमुखस्य
19 शत्रुः
20 अभयम्
21 अनिद्रा
22 उदयाचलः
23 नायिका
24 कुपवनः
25 पापम्

26 सायंकाले
27 निर्मलः
28 अविरलाः
29 अधीरः
30 अलीकम्
31 सताम
32 विपदः
33 निन्द्यताम्
34 असत्येन
35 आयाति
36 गच्छति
37 सामान्यः
38 शत्रोः
39 सुकृतः
40 सुपुत्रः
41 दुर्जनः
42 असत्यस्य
43 माता
44 धर्मात्
45 आदानं
46 ज्ञानी
47 अत्र
48 स्वर्गः
49 लाभः
50 मूर्खः
51 निर्बलः
52 विनीतः
53 दुःखं
54 आनन्देन
55 उच्चैः
56 एकता
57 अहिंसा
58 धर्मः
59 उदयः
60 सम्पदः
61 मरणम्
62 सन्देहः

63 चपला
64 निर्भयात्
65 बुद्धिमानं
66 अशक्ताः
67 अग्रतः
68 विशालः
69 निर्गतः
70 सर्वज्ञः
71 समानम्
72 वः
73 सर्वप्राचीनग्रन्थेभ्यः
74 अस्माकं
75 आयुक्ताः

प्र. 14 प्रश्नपत्रे समागतान् श्लोकान् विहाय स्पाठ्यपुस्तकात् कण्ठस्थीकृतं सुभाषितद्वयं लिखत। (प्रश्नपत्र में आए हुए श्लोकों को छोड़कर कोई दो कंठस्थ सुभाषित श्लोक लिखिए।)

प्र. 15 1. संस्तस्य चतुर्णां नाटककाराणां नामानि लिखत्।
2. नाट्यस्य कति भेदाः सन्ति ?
3 संक्षिप्त टिप्पणी लिखत –(संक्षिप्त टिप्पणी लिखिए)

I.	वेदः	II.	उपनिषद्	III.	पुराणानि
IV.	स्मृतयः	V.	रामायणम्	VI.	महाभारतम्
VII.	गद्यकाव्यम्	VIII.	पद्यकाव्यम्	IX.	चम्पूकाव्यम्
X.	नाट्यतत्वानि	XI.	रसः	XII	रसभेदाः

4. संस्कृतस्य चतुर्णां नाटकानां नामानि लिखत।
5. संस्कृतस्य चतुर्णां गद्यकवीनां नामानि लिखत।
6. संस्कृतस्य अष्टानां कवीनां नामानि लिखत।

प्र. 16 अधोलिखित गंद्याशानां सम्यक पठित्वा प्रश्नानाम् उत्तराणि संस्कृत भाषायां लिखत – (नि.लि. गंद्याशों को पढ़कर प्रश्नों के उत्तर संस्कृत भाषा में लिखिए)

1. एकदा निषादराजसुतः एकलव्यः आचार्य द्रोणामुपगम्य सविनयं प्रोवाच–'भगवन्, भवतः सकाशात् अहम् अस्त्रविद्यां प्राप्तुं समागातोऽस्मि।' द्रोणाचर्यः उत्तरं प्रददौ–'त्वं निषादोऽसि। अतः अस्त्र–विद्यामधिगन्तुमयोग्यः।' निराशः एकलव्यः तद्दिनाद् द्रोणाचार्यस्य प्रतिमामेकां स्थापयित्वा अस्त्राभ्यासमारेभे। अल्पेनैव कालेन स असत्रविद्यायामतीव प्रावीण्यं प्राप्तवान्।
क. कः द्रोणस्य समीपे अगच्छ्त ?
ख. एकलव्यः कस्य समीपम् अस्त्रविद्यां प्राप्तुं गतः आसीत् ?
ग. कः द्रोणं 'भगवन्' कथयित्वा सम्बोधयति ?
घ. गद्यांशस्य उचित शीर्षकं लिखत ?
ड़ एकलव्यः कस्य सुतः आसीत् ?

2. श्रीमद्भगवतद्गीता वस्तुतः महाभारतस्य अंशभूता अस्ति। अर्जुनः युद्धे निजबन्धून् दृष्ट्वा युद्ध–विमुखः अभवत्। तदा श्रीकृष्णः अर्जुनं सन्मार्गं दर्शयितुं तस्मै उपदेशम्। श्रीकृष्णस्य तस्य उपदेशस्य नाम एवं श्रीमद्भगवद्गीता अस्ति।

क. श्रीमद्भगवद्गीता महाभारतस्य किं रूपम् अस्ति ?

ख. 'श्रीमद्भगवद्गीता' कीदृशो ग्रन्थः अस्ति ?

ग. अर्जुनः निजबन्धूरन् दृष्ट्वा कीदृशः अभवत् ?

घ. श्रीकृष्णः अर्जुनम् सन्मार्गं दर्शयितुम् तस्मै किम् अयच्छत् ?

ड़ गंद्याशस्य उचितशीर्षकं लिखत।

3. परमदेशभक्तस्य महापुरूषस्य श्रीजवाहरलालनेहरोः नाम को न जानाति, यः यावज्जीवं पूर्वं स्वतन्त्रताप्राप्त्यै पश्चाच्च तस्य रक्षणे महान्तं प्रयत्नम् अकरोत्। सः भारतस्य योग्यः प्रधानमंत्री आसीत्। सः भारतम् उन्नतिपथं प्रापयितुं सदा प्रयत्नशीलः अभवत्। तदनन्तरं तस्य सुपुत्री श्रीमती इन्दिरा गान्धी भारतस्य प्रधानमन्त्रिपदं अलङ्कतवती।

क. कः भारतस्य योग्यः प्रधानमन्त्री आसीत् ?

ख. श्री नेहरोः पश्चात् का भारतस्य प्रधानमन्त्रिपदम् अलङ्कृतवती ?

ग. श्री नेहरोः पुत्र्याः किं नाम आसीत् ?

घ. श्री नेहरूः कीदृशः महापुरूषः आसीत् ?

ड़ गद्यांशस्य उचित शीर्षकं लिखत।

4. संस्कृतं भारतस्य गौरवमयी भाषा अस्ति। इयं मानवमात्रस्य कल्याणं करोति विश्वबन्धुत्वं च प्रसारयति। अस्याः साहित्यं विशालं वर्तते। संस्कृतमधीत्य जनाः गौरवमनुभवन्ति। संस्कृतदिवसः रक्षाबन्धनं दिवसे मानितो भवति। संस्कृतभाषायाः अध्ययनेन सर्वैः भारतस्य संस्कृतिः रक्षणीया।

क. संस्कृतं भारतस्य कीदृशी भाषा अस्ति ?

ख. कैः भारतीयसंस्कृतिः रक्षणीयाः ?

ग. कस्य साहित्यं विशालम् ?

घ. जना किम् अधीत्य गौरवमनुभवन्ति?

ड़ संस्कृतदिवसः कदा मानितो भवति ?

5. महात्मागान्धिः भारतस्य राष्ट्रपिता कथ्यते। अस्य जन्म काठियावाड़ प्रदेशे पोरबन्दरनामके स्थले अभवत्। अस्य विवाहः कस्तूरबानाम्न्या धार्मिक–महिलया सह बभूव। कुशाग्रबुद्धिरयं विधिशास्त्रस्योच्च शिक्षां प्राप्तुं विदेशं गतः।

क. महात्मागान्धि भारतस्य कः कथ्यते ?

ख. पोरबन्दर नगरं कस्मिन् प्रदेशे वर्तते ?

ग. महात्मागान्धिनः जन्म कुत्र अभवत् ?

घ. कस्य शिक्षां प्राप्तुं सः विदेशं गतः ?

ड़ अस्य विवाहः कया सह बभूव ?

6. हिमालये अनेकानि दर्शनीय–तीर्थस्थानानि अपि सन्ति। यत्र प्रतिवर्षं भक्ताः श्रद्धालवश्च गत ब्रदीनाथ – केदारनाथदिषु मन्दिरेषु भगवद्दर्शनं कुर्वन्ति। अद्यापि बहुत्र गुहासु मुनयः उषित्वा तपस्तपन्ति। अतः हिमालयस्य महत् गौरवं वर्तते। अस्य रक्षणे एवं

भारतस्य रक्षास्ति। वयं प्रतिज्ञां कुर्मः यत् आवश्यकतायां सत्याम् अस्य रक्षार्थं प्राणानपि त्यक्ष्यामः।

क. हिमालये कति तीर्थस्थानानि सन्ति ?

ख. कः महान् गौरवपूर्णः पर्वतः वर्तते ?

ग. भक्ताः कुत्र भगवद्दर्शनं कुर्वन्ति ?

घ. हिमालयस्य गुहासु उषित्वा के तपस्तपन्ति ?

ड. गंद्याशस्य उचित शीर्षकं लिखत।

7. मनुष्यः जीवननिर्वाहाय यां कामपि आजीविकां गृहीतुं शक्नोति। पठनं, पाठनं, कृषिः, वाणिज्यं, सेवाकर्म, समाजसेवादिकं वा। परन्तु स सदा जीवनसाफल्याय सत्कर्म अवश्यं कुर्यात्। निरूद्देश्यं जीवनं विनश्यति। अतः कदाचिदपि उद्देश्यत्यागो न विधेयः। मनुष्यस्य सदुद्योगेन सदुद्देश्यमपि अवश्यं पूर्णं भवति।

क. मनुष्यः जीवनर्विाहाय काम् गृहीतं शक्नोति ?

ख. अनुच्छेदे आगतासु एकस्याः आजीविकायाः नाम लिखत ?

ग. मनुष्यः किमर्थं सत्कर्म अवश्यं कुर्यात् ?

घ. मनुष्यस्य सदुद्योगेन तस्य किं पूर्णं भवति ?

ड़ गद्यांशस्य उचितशीर्षकं लिखत।

8. सर्वे जनाः संसारे सुखमिच्छन्ति। सुखं च धनेन एवं प्राप्तुं शक्यते। अतः धनोपार्जनस्य आवश्यकता भवति। यस्य समीपे धनं भवति, सः सुखेन शेते। निर्धनं पुरूषं तु मित्राणि अपि त्यजन्ति। चौर्येण, कपटेन उत्कोचग्रहणेन च प्राप्तं धनं विनाशकरं भवति। कृषिकर्मणा, व्यापारेण, सेवया, परिश्रमेण च प्राप्तं धनं फलति।

क. संसारे सर्वे जनाः किम् इच्छन्ति ?

ख. धनेन किं प्राप्तुं शक्यते ?

ग. धनिकः कथं सुखेन शेते ?

घ. निर्धनं पुरूषं कानि त्यजन्ति ?

ड़ गघांशस्य उचितशीर्षकं लिखत ।

9. भारतस्य संविधाने प्रधानमन्त्रिणः पदम् अतीव महत्वपूर्ण वर्तते। सः राष्ट्रस्य असिद्धानि कार्याणि साधयितुं प्रभवति। सः प्रमुखदलस्य नेता भवति। सः मन्त्रिमण्डलस्य अध्यक्षः वर्तते। सः राष्ट्रम् उन्नतिपथं नेतुम् अहोरात्रं प्रयतेत इति काम्यते।

क. भारतसंविधाने कस्य पदम् महत्वपूर्णम् अस्ति ?

ख. भारतसंविधाने प्रधानमन्त्रिणः पदम् कीदृशं वर्तते ?

ग. प्रधानमन्त्री कीदृशानि कार्याणि साधयितुम् प्रभवति ?

घ. कस्य अध्यक्षः प्रधानमन्त्री वर्तते ?

ड. गद्यांशस्य शीर्षकं लिखत।

10. एकदा कौरवपाण्डवानां शस्त्रकौशल परीक्षा अभवत्। वृक्षशाखायां लक्ष्यरूपेण एकः कृत्रिमखगः स्थापितः आसीत्। आचार्यद्रोणेन पूर्वं युधिष्ठिरः आहूतः पृष्ठश्च। लक्ष्यवेधवेलायां त्वं किं किं पश्यसि ? युधिष्ठिरोऽब्रवीत् – अहं खगं, वृक्षं, सर्वान् सहचरान्, भवन्तमपि च पश्चामि। उत्तरं श्रुत्वा आचार्य द्रोणः अहसत्।

क. कदा पाण्डवानां शस्त्रकौशलपरीक्षा अभवत् ?

ख. वृक्षशाखायां कति कृत्रिमखगः स्थापितः आसीत् ?
ग. केन पूर्वं युधिष्ठिरः आहूतः ?
घ. कस्य उत्तरं श्रुत्वा द्रोणः अहसत् ?
ड़ गद्यांशस्य शीर्षकं लिखत।

11. विद्यार्थिजीवनस्य कृते गुरूभक्तिः तथैव अनिवार्यम् अंगम् यथा ईश्वर–भक्तिः अनिवार्या। गुरूभक्तिं विना न कोऽपि विद्यार्थी विद्यावान् भवितुमर्हति। अधुना नैतिकशिक्षायाः अभावेन नितान्तं चंचलता, उच्छृंखलता अनुशासनहीनता च वृद्धिमाप्नोति। छात्राः स्वाध्यापकान् नैव सत्कुर्वन्ति। ते क्रीडासु कुसंगेषु चित्रपटदर्शनादिषु अमूल्यं समयं नाशयन्ति। ते सर्वत्र तिरस्कारं लभन्ते।
क. कां विना विद्यार्थी विद्यावान् भवितुं न अर्हति ?
ख. कस्याः अभावेन अनुशासनहीनता वृद्धिमाप्नोति ?
ग. छात्राः कान् नैव सत्कुर्वन्ति ?
घ. छात्राः कुत्र समयं नाशयन्ति ?
ड. 'विना' शब्दस्य योगे का विभक्तिः प्रयुक्ता ?

12. दीपोत्सवः भारतीयानां प्रसिद्धं पर्वः अस्ति। अस्य प्रारम्भः रामायण–कालात् अभवत्। यदा श्रीरामचन्द्रः रावणं निहत्य अयोध्यायाम् आगच्छत् तदा जनैः स्वगृहेषु मंगलसूचकाः दीपकाः प्रज्वालिताः। अस्मिन् उत्सवे जनाः लक्ष्मीपूजां कुर्वन्ति। अयमुत्सवः कार्तिकमासस्य अमावस्यायां सम्पाद्यते। पर्व इदम् प्रकाशस्य पर्वः भवति।
क. दीपोत्सवः केषाम् प्रसिद्धं पर्व अस्ति ?
ख. दीपोत्सवः कस्मिन् मासे सम्पाद्यते ?
ग. किम् पर्व प्रकाशस्य पर्वास्ति ?
घ. दीपोत्सवे जनाः कस्याः पूजां कुर्वन्ति ?
ड. 'प्रज्वालिताः' क्रियापदस्य कर्तुपदम् किम् ?

13. कस्मिंश्चिद् तपोवने धौम्यनामा ऋषिः अवसत्। तस्य आश्रमे विद्यार्थिनः विद्याध्ययनार्थम् आगच्छन्ति स्म। तेषु शिष्येषु आरूणिः अपि एकतमः आसीत्। सः सौम्यः, विनम्रः सरलहृदयश्च आसीत्। एकदा ऋषिः तं वर्षतौ आश्रमस्य क्षेत्रेषु जलं रोद्धुम् प्रेषयत्। आरूणिः गुरो आज्ञां स्वीकृत्य तथा कर्त्तुं क्षेत्रम् अगच्छत्। गुरोः आज्ञा कथं सफला भवेत् इति विचार्य स निजशरीरमेव बन्धस्थाने अस्थापयत्।
क. ऋषेः किं नाम आसीत् ?
ख. कः सौम्यः विनम्रः च आसीत् ?
ग. आश्रमे के विद्याध्ययनार्थम् आगच्छन्ति स्म?
घ. आरूणिः निजशरीरं कुत्र अस्थापयत् ?
ड. गद्यांशस्य शीर्षकं लिखत ।

14. बाल्यकाले विशेषतो बालकस्योपरि संसर्गस्य प्रभावो भवति। बालकः यादृशैः बालकैः सह संगतिं करिष्यति तादृशः एव भविष्यति। अतो बाल्यकाले दुर्जनैः सह संगतिः कदापि न करणीया। दुर्जनानां संसर्गेण बह्वयः हानयः भवन्ति, यथा दुर्जनसंसर्गेण मनुष्यः असद्वृत्तः,

दुर्विचारः भवति, तस्य बुद्धि, दूषिता भवति। सः दुर्व्यसनग्रस्तो भवति, अतः तस्य शरीरं क्षीणं दुर्बलं च भवति। कीर्तिः नश्यति। अतः स्वयशवृद्धये, ज्ञानवृद्धये, सुखस्य शान्तेश्च प्राप्त्यै सर्वैरपि सदा सत्संगतिः करणीया, दुर्जनसंगतिश्च हेया।

क. केन कारणेन बुद्धिः दूषिता भवति ?

ख. बालकस्योपरि कस्य प्रभावः विशेषतः बाल्यकाले भवति ?

ग. किं प्राप्तुं सत्संगतिः करणीया ?

घ. दुर्जनानां संसर्गेण कति हानयः भवन्ति ?

ड. उपरिलिखितस्य गद्यांशस्य शीर्षकः दीयताम्।

15. मानवजीवने छात्रजीवनं प्रशस्ततमम् अस्ति। अस्मिन् एव जीवने नरः भाविजीवनस्य निर्माणं करोति। इदं जीवनं चिन्ताशून्यं आनन्दप्रदं च वदन्ति वृद्धाः। सिद्धान्तरूपेण आजन्मनः पञ्चविंशतिवर्षाणि यावत् छात्रजीवनं प्रसरति इति स्वीक्रियते बुधैः। अध्ययनकाले विद्यार्थी सततं महापुरूषैः सह संवदति। महाकवीनां काव्यरसं पीत्वा स्वात्मानं पवित्रीकरोति। ये छात्रजीवने सदाचारस्य जीवनम् आप्नुवन्ति ते एवं भाविजीवने सफलाः भवन्ति। अतः सर्वथा अभिनन्दनीयम् इदं जीवनम्।

क. मानवजीवने छात्रजीवनं कीदृशम् अस्ति ?

ख. नरः कदा भाविजीवनस्य निर्माणं करोति ?

ग. कीदृशं सर्वथा छात्र–जीवनम् ?

घ. किं सिद्धान्तरूपेण पञ्चविंशतिवर्ष–पर्यन्तं स्वीक्रियन्ते ?

ड़ उपरिलिखितस्य अनुच्छेदस्य शीर्षकं दीयताम्।

16. भोजः एकाकी दूतेन सह तत् स्थानं गत्वा परमानन्दं प्राप्य अवादीत् – ''अहो! अतिपवित्रम् एतत् स्थानम्, अत्र साक्षात् जगदम्बिका निवसति। एतत् स्थानं दृष्ट्वा मनो मे विमलं जातम्।'' इत्युक्त्वा तत्र उदक्स्नानं विधाय देवतां नमस्कृत्य, यत्र ब्राह्मणो हवनं करोति, तत्र गत्वा ब्राह्ममणवोचत् – ''भो ब्राह्मण ! हवनम् आरभ्य कतिवर्षाणि जातानि ?'' ब्राह्मणेनोक्तम् – यदा सप्तर्षिमण्डलं रेवतीनक्षत्रस्य प्रथमचरणे स्थितं, तदा मया हवनं प्रारब्धम्, इदानीम् अश्विनीनक्षत्रे तिष्ठति। होमं कुर्वतो मे वर्षशतमभूत, तथापि देवी प्रसन्ना नाभवत्।''

क. भोजः दूतेन सह कीदृशं स्थानं अगच्छत् ?

ख. नृपः भोजः केन सह गतः ?

घ. भो ब्राह्मण! हवनम् आरभ्य कति वर्षाणि जातानि' अस्य वाक्यस्य वक्ता कः ?

ग. ब्राह्मणेन का प्रसन्ना नाभवत् ?

ड़ उपरिलिखितस्य गद्यांशस्य शीर्षकं लिखत।

17. को न जानाति महात्मनो गान्धिनो नाम। एष खलु महापुरूषो न केवलं भारतस्य हितमाचचार, अपितु विश्वस्यापि जगतः। यद्यपि नास्ति साम्प्रतं महात्मा गान्धी अस्मिन्नवसरे जगति भौतिकेन देहेन, किन्तु यशः शरीरेण अद्यापि विद्यते, स्थास्यति च चिरम्। सत्यम्, अहिंसा, लोकसेवा च रत्नत्रयमस्य जीवनस्य प्रधानमुद्देश्यमासीत् एतत्त्रयस्य उपासनयैव एष विश्ववन्दनीयो जातः।

क. महात्मा गान्धी अद्यापि कीदृशेण शरीरेण जीवति?

ख. गान्धी कीदृशेण देहेन अद्यापि संसारे विद्यते ?

ग. किम् महात्मा गान्धिनः जीवनस्य प्रधानम् उद्देश्यम् आसीत् ?

घ. माहत्मा गान्धी कीदृशो जातः ?

ड. उपरिलिखितस्य गद्यांशस्य शीर्षकं लिखत।

18. आतंकवादः आधुनिक विश्वस्य गुरूतमा समस्या अस्ति। संसारस्य प्रत्येकं देशः आतंकवादेन येन केन प्रकारेण पीडितः अस्ति। आतंकवादः विनाशस्य सा लीला या विश्वम् ग्रसितुम् तत्परा अस्ति। भारतं तु आतंकवादेन अनेकैः वर्षः पीडितः वर्तते। आतंकवादे तु ते एव जनाः सम्मिलिताः सन्ति ये स्वार्थपूर्तिम् कर्तुम् इच्छन्ति, संसारे च अशान्तेः वातावरणं द्रष्टुम् कामयन्ते। शान्तीच्छुकैः देशैः आतंकवादस्य राक्षसस्य विनाशाय मिलित्वा एव प्रयत्नाः समाधेयाः अन्यथा एषा समस्या सुरसामुखम् इव प्रतिदिनं वृद्धिं यास्यति।

क. आतंकवादः कस्य लीला ?

ख. कीदृशैः देशैः मिलित्वा आतंकवादस्य विनाशाय प्रयत्नाः समाधेयाः ?

ग. कः आतंकवादेन अनेकैः वर्षैः पीडितः ?

घ. एषा समस्या किम् इव वृद्धिम् यास्यति ?

ड़ अनुच्छेदस्य कृते उचितं शीर्षकं यच्छत्।

19. एकदा राजकुमारः सिद्धार्थः विहारार्थम् उपवनं गतः। सहसा क्रन्दनध्वनिं श्रुत्वा सः इतस्ततः अपश्यत्। बाणेन विद्धः एकः हंसः भूमौ पतितः आसीत्। एतत् दृष्ट्वा सिद्धार्थस्य चित्तं करूणया व्याकुलं जातम्। सः धावित्वा हंसस्य शरीरात् बाणं निष्कास्य तम् अङ्के अधारयत्। अत्रान्तरे देवदत्तः धावन् तत्र प्राप्तः। सिद्धार्थस्य हस्ते हंसं दृष्ट्वा सः उच्चैः अवदत् – ''सिद्धार्थ ! एषः मम हंसः। मया बाणेन निपातितः। अतः मह्यं देहि।'' सिद्धार्थ दृढतया अवदत् – ''अहं न दास्यामि, अहम् रक्षकः अस्मि।''

क. कः भूमौ पतितः आसीत् ?

ख. हंसः कस्य समीपं गतवान् ?

ग. सिद्धार्थः विहारार्थं कुत्र गतः ?

घ. सिद्धार्थस्य चित्तं कदा व्याकुलं जातम् ?

ड़ अस्य गद्यांशस्य कृते समुचितं शीर्षकं लिखत।

20. हिमालयो नाम पर्वतः भारतदेशस्य उत्तरस्यां दिशि वर्तते। अस्य शिखरभागाः सदैव हिमाच्छादिताः सन्ति। अतएव सः हिमस्यआलयः 'हिमालयः' कथ्यते। सः विश्वस्य समस्तेषु पर्वतेषु उन्नततमः। अतएव सः 'नगाधिराजः' इत्यपि ज्ञायते। पर्वतोऽयं भगवान् शिवस्य क्रीडास्थली, भगवत्याः पार्वत्याः उत्पत्तिस्थलमपि, विविध–किन्नरं–गन्धर्व–साधु–सुरादीनां वसतिरपि।

क. उपर्युक्त गद्यांशस्य उचित शीर्षकं लिखत।

ख. हिमालयः भारतस्य कस्यां दिशि वर्तते ?

ग. हिमालयः कस्य क्रीडास्थली अस्ति ?

घ. कः विश्वस्य समस्तेषु पर्वतेषु उन्नततमः ?

21. संसारे अनेकेषां दुःखानां मूलकारणम् अज्ञानम् एवं अज्ञानात् एवं समाजे नानाविकाराणां जन्म भवति। हिंसाभ्रष्टाचारादयः ये उपद्रवाः अस्मान् पीडयन्ति, तेषां मूले अशिक्षा एवं

वर्तते। वयं शिक्षायाः प्रकाशेन अज्ञानस्य अन्धकारं हर्त्तुं सज्जाः भवेम।

क. उपरिलिखितस्य गद्यांशस्य शीर्षकं दीयताम्।

ख. दुःखानां मूलकारणं किम् ?

ग. समाजे अनेके विकारा कथं जायन्ते ?

घ. के उपद्रवाः अस्मान् पीडयन्ति ?

ड़ अज्ञानस्य अन्धकार हर्तुं वयं किं कुर्याम् ?

22. अन्नजलादिकस्येव व्यायामस्यापि महती आवश्यकता वर्तते शरीरसंवर्धनाय। व्यायामेन शरीरस्थावयवाः पुष्टाः संजायन्ते, रक्तस्य सम्यक् सञ्चारो भवति, स्फूर्तिः प्राप्यते, रोगाः पलायन्ते, जीवनञ्चाह्लादयमं भवति। स्वस्थे शरीरे एवं स्वस्थं मस्तिष्कं सम्भवति इति धारणा सर्वमान्या अस्ति।

क. उपर्युक्तगद्यांशस्य उचितशीर्षक लिखत ।

ख. स्वस्थमष्तिष्कं कुत्र सम्भवितः ?

ग. स्फूर्तिः केन प्राप्यते?

घ. व्यायामस्य आवश्यकता किमर्थं भवति ?

प्र. 17. अधोलिखित गद्यांशानां प्रश्नानाम् उत्तराणि संस्कृत भाषायां देयानि –
(अधोलिखित गद्यांशो के प्रश्नो के उत्तर संस्कृत भाषा में दीजिए)

1. वेदमनूच्याचार्योऽन्तेवासिनमनुशास्ति। सत्यंवद। धर्मं चर। स्वाध्यायान्मा प्रमद। आचार्याय प्रियं धनं आहृत्य प्रजातंतु मा व्यवच्छेत्सीः। सत्यान्न प्रमदितत्यम् मातृ देवो भव। पितृ देवो भव। अतिथि देवो भव।

क. आचार्यः अन्तेवासिनं कदा अनुशास्ति ?

ख. कस्मात् प्रसादः न कर्त्तव्यः ?

ग. अतिथिः कः भवति ?

घ. कः देवो भवति ?

2.. यान्यनवद्यानि कर्माणि तानि सेवितव्यानि, मो इतराणि यान्यस्माकं सुचरितानि तानि त्वयोपास्यानि। ये के चास्मच्छ्रेयांसो ब्राह्मणाः तेषां त्वयासनेन प्रश्वसितव्यम् श्रृद्धया देयम्। श्रिया देयम्। अश्रद्धयाऽदेयम्

क. कानि कर्माणि सेवितव्यानि ?

ख. के त्वया आसनेन प्रश्वसितव्याः ?

ग. दानं कथं देयम् ?

घ. दानं कथं अदेयम् ?

ड. ''यान्यस्माकं'' इत्यस्य पदस्य सन्धिविग्रहं कृत्वा सन्धिनाम लिखत।

3. ''दृश्यते अनेन इति दर्शनम्'' साधना युक्तिपूर्वकं शाश्वतसत्यज्ञानप्राप्त्यै यत् दृष्टम् साक्षादनुभूतं तत् दर्शनम्। मनुष्यः पशुः च द्वौ एव जीवनरक्षायै प्रयत्नं कुरूतः। पशोः जीवनं निरूद्देश्यं भवति किन्तु मनुष्यः ज्ञानेन आत्मनः संसारस्य च यथार्थरूपम् विज्ञाय जीवनयापनं करोति।

क. किं नाम दर्शनम् ?

ख. पशोः जीवनं कीदृशं भवति ?

ग. जीवनरक्षायै कौ प्रयत्नं कुरूतः ?

घ. ज्ञानेन संसारस्य यथार्थरूपम् विज्ञाय कः, जीवनयापनं करोति ?

ड़ ''प्राप्तयै'' इत्यत्र का विभक्तिः अस्ति ?

4. आधुनिकभारतीयसाहित्ये ''आस्तिक'' इत्यस्य ईश्वरवादिदर्शनम् इत्यर्थः ''नास्तिक'' इत्यस्य अर्थः अनीश्वरवादी च भवति। किन्तु प्राचीन दार्शनिकपरम्परायाम् आस्तिकस्य अर्थः वेदानुयायि दर्शनं नास्तिकस्य च वेदविरोधि इत्यास्ति।

क. ''आस्तिक'' इत्यस्य कः अर्थः?

ख. आधुनिकभारतीय साहित्ये ''नास्तिक'' इत्यस्य कः अर्थः?

ग. प्राचीनदार्शनिकपरम्परायाम् आस्तिकस्य कः अर्थः ?

घ. ''वेदविरोधिदार्शनम्'' इति कस्य दर्शनस्य कृते प्रयुक्तः?

ड़ ''इत्यस्य'' इति पदस्य सन्धिविच्छेदं कृत्वा सन्धिनाम लिखत।

5. विचारणीय विषयस्य युक्तिपूर्वकं समीक्षया निर्णयः एव भीमांसा। भीमांसा दर्शनस्य प्रवर्तकः महर्षिः जैमिनीः अस्ति। अस्य पूर्व भीमांसा उत्तरभीमांसा च इति भेदद्वयम्। वैदिककर्मकाण्डस्य युक्तिपूर्वकं प्रतिपादनं पूर्वमीमांसायां विद्यते। उत्तरमीमांसायां ज्ञानकाण्डस्य वेदान्तदर्शनस्य वर्णनम्।

क. मीमांसा दर्शनस्य प्रवर्तकः कः आसीत् ?

ख. अस्य दर्शनस्य कति भेदाः ?

ग. पूर्वमीमांसायां कि् विद्यते ?

घ. उत्तरमीमांसायां कस्य वर्णनम् अस्ति ?

ड़ ''अस्ति'' इत्यस्य धातुं वचनञ्च लिखत।

6. जैनधर्मः अनादिकालात् इति जेन धर्मावलाम्बिनः मन्यते। अत्र चतुर्विंशतिः तीर्थंकरा स्वीकृताः। प्रथमः तीर्थङ्करः भगवान् ऋषभदेवः अन्तिमः च महावीरस्वामी। जैनधर्मः ''आर्हत–धर्मः'' इत्यपि कथ्यते।

क. जैनधर्मे कति तीर्थङ्कराः स्वीकृताः ?

ख. जैनधर्मस्य प्रथमः तीर्थङ्करः कः अस्ति ?

ग. जैनधर्ममस्य अन्तिमः तीर्थङ्करः कः अस्ति ?

घ. जैनधर्मः कैः मन्यते ?

ड़ ''इत्यपि'' इत्यस्य पदस्य सन्धिविच्छेदं कृत्वा सन्धिनाम लिखत।

7. देव् ! कथं विरूद्धं वदन् मां पापग्रस्तां करोति भवान् पतिसेवापरायणता एव स्त्रीत्वस्य पर्यायः। ननु आत्मानम् अहं धन्यां भाग्याशलिनीञ्च मन्य यत् भवादृशः विद्वान् विद्याव्यसनी च पतिः मया लब्धः। तत्रापि अविच्छिन्नसेवायाः पवित्रः अयम् अवसरः मया प्राप्तः।

क. स्त्रीत्वस्यअपरं नाम किम् ?

ख. ''देव! कथं विरूद्धं वदन मां पापग्रस्ता करोति भवान्'' इति का वदति ?

ग. आत्मानं धन्या भाग्यशालिनीञ्च का मन्यते ?

घ. विद्याव्यसनी पतिः केन लब्धः।

ड़ ''वदन्'' इत्यस्य पदस्य प्रकृतिः प्रत्ययञ्च पृथक्कुरूत।

8. अस्ति मगधदेशे चम्पकवती नाम अरण्यानी। तस्यां चिरान्महता स्नेहेन मृगकाकौ निवसतः। स च मृगः स्वेच्छया भ्राम्यन् केनचित् श्रृगालेनावलोकितः। तं दृष्टवा श्रृगालोऽचिन्तयत्

– आः कथमेतन्मांसं सुललितं भक्षयामि? भवतु विश्वासं तावदुत्पादयामि।

क. चम्पकवती नाम अरण्यानी कुत्र स्थितः आसीत् ?

ख. मृगकाकौ कुत्र निवसतः ?

ग. मृगः केन अवलोकितः ?

घ. श्रृगालने किं चिन्तितम् ?

ड़ ''दृष्टवा'' इत्यस्य पदस्य प्रकृतिः प्रत्ययञ्च पृथक्कुरूत।

9. तथा कृते सति मृगः प्रत्यहं तत्र गत्वा सस्यं खादति। ततो दिनकतिपयेन क्षेपतिना तद् दृष्टवा पाशास्तत्र योजिताः। ततः पुनरागतः मृगः तत्र् चरन् पाशैः बद्धोऽभवत्। अत्रान्तरे जम्बूकः तत्रागत्य उपस्थितोऽचिन्यत्–फलितस्तावदस्माकं कपटप्रबन्धः।

क. मृगः प्रत्यहं गत्वा किं खादति ?

ख. पाशाः केन योजिताः ?

ग. मृगः केन दृष्टः ?

घ. जम्बूकः तत्रागत्य किम् अचिन्तयत् ?

ड़ ''तत्रागत्य'' इत्यस्य पदस्य सन्धि विग्रहं कृत्वा सन्धिनाम लिखत।

10. अथ प्रभाते क्षेत्रपितः लगुडहस्तः तं प्रदेशमागच्छन् काकेनावलोकितः। तमक्लोक्य काकेनोक्तम् – सखे मृग। त्वात्मानं मृतवत्सन्दर्श्य वातेनोदरं पूरयित्वा पादान् स्तब्धीकृत्य पूरयित्वा पादान् स्तब्धीकृत्य तिष्ठ। अहं तव वक्षुपी चञ्च्वा किमपि विलिखामि।

क. लगुडहस्तः कः आसीत् ?

ख. प्रभाते कः आगच्छति ?

ग. आत्मानं मृतवत् कः दर्शयति ?

घ. मृगस्य उपरि चञ्चवा कः विलिखति।

ड़ ''पूरयित्वा'' इत्यस्मिन् पदे कः प्रत्ययः।

11. एकदा नर्मदायाः महाह्रदे जालकैः एकः शिलाखण्डः ईषद्भ्रंतिशताक्षरः कश्चिद् दृष्टः। तैः च परिचिन्तित्म – इदमत्र लिखितमिव किञ्चिद भाति। नूनम् इदं राजनिकटं नेयम्। इति बुद्धया भोजसदसि समानीतम्। तदाकर्णय भोजः प्राह – ''पूर्व भगवता हनुमता श्रीमद्रामायणं कृतम्।''

क. जालकैः किम् दृष्टम् ?

ख. शिलाखण्डः कुत्र आसीत् ?

ग. जालकैः किम् परिचिन्तितम् ?

घ. पूर्वं श्रीमद्रामायणं केन कृतम् ?

ड़ ''दृष्टः'' इत्यस्य पदस्य प्रकृतिः प्रत्ययञ्च प्रथक्कुरूत।

12. योगः चित्तवृत्तिनिरोधः। प्रमाणविपर्ययविकल्प–निद्रास्मृत्य चित्तवृत्तीनां भेदाः। प्रत्यक्षानुमानगमाः प्रमाणानि विपर्ययो मिथ्याज्ञानमतद्रूपप्रतिष्ठम्। शब्दानानुपाती वस्तुशून्यो विकल्पः।

क. येागेन किं भवति ?

ख. विपर्ययस्य किम् लक्षणम् ?

ग. चित्तवृत्तीनां कति भेदाः ?

घ. शब्दज्ञानानुपाती वस्तुशून्यो कः ?

ड़ ''योगश्च'' इत्यस्य पदस्य सन्धिविच्छेदं कृत्वा सन्धिनाम लिखत।

13. इदम् आर्यचाणक्यस्य गृहम्। अहो ! राजाधिराजमन्त्रिणो विभूतिः। तथाहि गोमयानाम् उपलभेदकम् एतत प्रस्तखण्डम्, इतः शिष्यैः आनीतानां दर्भाणां स्तूपः अत्र शुष्यमाणैः समिद्भिः अतिनामितः छद्रिप्रान्तः जीर्णा भित्ययः। अतएव निस्पृहत्यगिभिः एतादृशैः जनैः राजा तृणवद् गण्यते।

क. इदम् कस्य गृहम् ?

ख. स्तूपः कैः निर्मितम् आसीत् ?

ग. चाणक्यगृहस्य भित्तयाः कीदृशाः आसन् ?

घ. एतादृशैः जनेः तृणवद् कः गण्यते।

ड़ ''शिष्यैः'' इत्यस्य पदस्य विभक्तिं वचनञ्च लिखत।

14. पितृवधात् क्रुद्धः राक्षसोपदेशप्रवणः महीयसा म्लेच्छबलेन परिवृतः वर्ततक पुत्रः मलयकेतुः अस्मान् अभियोक्तुम् उद्यतः। सोज्यं व्यायामकालो, न उत्सवकालः अतः इदानीं दृर्गसंसरः प्रारब्धव्यः। राष्ट्रपिता मनु गरीयसी। प्रथमं राष्ट्रसंरक्षणं ततः उत्सवाः इति।

क. पितृवधात् कः क्रुद्धः ?

ख. प्रथमं कस्य संरक्षणं कर्त्तव्यम् ?

ग. अयं कः कालः ?

घ. का चिन्ता गरीयसी ?

ड. ''सोऽयं'' इत्यस्य पदस्य सन्धिविच्छेदं कृत्वा सन्धि नाम लिखत।

15. ततः संवृते किञ्चिदन्धकारे धूप धूमेनेव व्याप्तासु हरित्सु भुशुण्डीं स्कन्धे निधाय निपुणं निरीक्षमाणः, प्रताप–दुर्ग दौवारिकः कस्यापि पादक्षेप–ध्वनिमिव अश्रौषीत्।

क. दुर्गदौवारिकः किम् अश्रौषीत् ?

ख. दुर्गदौवारिकेन स्कन्धे किं गृहीतम् ?

ग. दौवारिकः कस्मिन् समये निरीक्षणं करोति स्म ?

घ. सः कस्य दुर्गस्य दौवारिकः आसीत्।

ड़ ''पश्यन्'' इत्यस्मिन् पदे का धातुः प्रयुक्ता ?

16. तदवधार्य तस्य पृष्ठे हस्तं विन्यसन् सन्न्यसिरूपो गौरसिंहः समावेचत् – दौवारिक्। मयाबहुशः परीक्षितोऽसि। ज्ञातोऽसि, यथायोग्य एव पदे नियुक्तोऽसि चेति।

क. सन्यासिरूपेण कः समवोचत्।

ख. गौरसिंहः किम् अवद्त ?

ग. गौरसिंहेन कः बहुशः परीक्षितः।

घ. यथायोग्य पदे कः नियुक्तः ?

ड. ''तव'' इत्यस्य पदस्य विभक्तिवचनञ्च लिखत।

17. आसीत् गोदावरीतीरे विशालः शाल्मलीतरूः। तत्र नानादिग्देशादागत्य रात्रौ पक्षिणौ निवसन्ति स्म। अथ कदाचिदवसन्नायां रात्र्यामस्ताचलस्थिते भगवति कुमुदिनीनायके चन्द्रमसि तत्रैव. कश्चिद् व्याधस्तण्डुलान् विकीर्य जालं विस्तीर्य प्रच्छन्नौ भूत्वा स्थितः च।

क. शाल्मलीतरूः कुत्र आसीत् ?

ख. रात्रौ के निवसन्ति स्म ?

ग. प्रच्छन्नौ भूत्वा कः स्थितः ?

घ. शाल्मलीतरूः कथं आसीत् ?

ड. ''विकीर्य'' इत्यस्य पदस्य प्रकृतिप्रत्ययञ्च पृथक्कुरूत।

18. तस्मिन्नेव काले चित्रगीवनामा कपोतराजः सपरिवारो वियति विसर्पस्तांस्तण्डुल गणानवलोकयामास। ततः कपोतराजस्तण्डुलकणलुब्धान् कपोतान् प्रत्याह। ''कुतोऽत्र निर्जने वने तण्डुलकणानां सम्भवः। एतन्निरूप्यतां तावत्। भद्रमिदं न पश्यामि। सर्वथाऽविचारितं कर्म न कर्त्तव्यम्।

क. कपोराजस्य किं नाम आसीत् ?

ख. चित्रग्रीवः कान् अवलोकयामास ?

ग. कपोतराजः कपोतान् प्रति किम् आह ?

घ. ''सर्वथाऽविचारितं कर्म न कर्त्तव्यम्'' एतत कथनम् कस्य अस्ति?

ड. ''कर्त्तव्यम्'' इत्यस्य पदस्य प्रत्ययस्य नाम लिखत।

19. चित्रग्रीवोऽभाषत–''अस्माकं मित्रं हिरण्यको नाम मूषकराजो गण्डकीतीरे चित्रवने निवसति। सोऽस्माकं पाशांश्छेत्स्यति। इत्यालोच्य सर्वे हिरण्यकविवरसमीपं प्राप्ताः।

क. चित्रग्रीवस्य मित्रस्य किं नाम आसीत् ?

ख. मूषकराजस्य नाम लिखत।

ग. हिरण्यकः कुत्र प्रतिवसति स्म?

घ. सर्वे कपोताः कुत्र गतवन्तः ?

ड. ''चित्रवने'' इत्यस्य पदस्य विभक्तिवचनञ्च लिखत।

20. पाश्बद्धांश्चैतान् दृष्टवा सविस्मयः क्षणं तृष्णीं स्थित्वा हिरण्यकः अपृच्छत् ''सूखे, किमेतत्'' चित्रग्रीतोऽवदत् – वयस्य अस्माकं कर्मणः फलमेतत्। एतछ्रुत्वा हिरण्यकः चित्रग्रीवस्य बन्धनं देत्तुं सत्वरं उपासर्पत्।

क. हिरण्यकेन कपोतान् कान् अवस्थाम् दृष्टः।

ख. हिरण्यकः किम् अपृच्छत् ?

ग. चित्रग्रीवः किम् अवदत् ?

घ. चित्रग्रीवस्य वचनं श्रुत्वां हिरण्यकेन किं कृतम् ?

ड. ''अस्माकं'' इत्यस्य पदस्य विपरीतार्थकशब्दं लिखत।

21. तात चन्द्रापीड्। निसर्गतः एव अतिगहनं तमो यौवनप्रभवतम्। गुरूप्रदेशश्च नाम पुरूषाणाम् अखिलमलप्रक्षालनक्षमम् असलं स्नानम्। विशेषेण राज्ञाम्। विरलाहि तेषामुपदेष्टारः। अहङ्कारमूला हि राजप्रकृतिः। प्रतिशब्दक इवानुगच्छति राजवचनम् जनो भयात्।

क. यौवनप्रभवम् तमः कथं भवति ?

ख. पुरूषाणाम् अजलं स्नानं किम् ?

ग. राजप्रकृतिः कीदृशी भवति ?

घ. जनो भयात् राजवचनम् कथम् अनुगच्छति ?

ड. ''यौवन्'' इत्यस्य पदस्य विलोमशब्दं लिखत।

प्र. 18. अधोलिखितपद्यांशानाम् प्रश्नानाम् उत्तरणामि संस्कृतभाषायां देयानि –

(अधोलिखितपद्यांशो के उत्तर संस्कृत भाषा में दीजिए)

1– स्वस्ति न इन्द्रो वृद्धश्रवाः स्वस्ति नः पूषाविश्ववेदाः।
स्वस्ति नस्तार्क्ष्यो अरिष्टनेमिः स्वस्ति नो बृहस्पर्तिदधातु।।
क. अरिष्टनेमि कः ?
ख. बृहस्पतिः कः ?
ग. श्लोके ''वृद्धश्रवाः'' विशेषणस्य प्रयोगः कस्य कृते कृतः ?
घ. विश्ववेदाः कः ?
ड. उपर्युक्त श्लोकस्यान्वयं कुरूत।

2– समानी व आकूतिः समानाः हृदयानि वः।
समानमस्तु वो मनो यथा वः सुसहासति।।
क. वः अकूतिः कथं भवेत् ?
ख. वः हृदयानि कथं भवेत् ?
ग. वो मनो कथं भवेत्?
घ. श्लोकात् अव्ययं चित्वा लिखत।

3– शं नः सूर्यः उरूचक्षा उदेतु, शं नः चतस्त्रः प्रदिशो भवन्तु।
शं नः पर्वता ध्रुवयो भवन्तु, शं नः सिन्धवः शमु सन्त्वापः।।
क. सूर्यः नः कथं उदेतु ?
ख. चतस्त्रः प्रदिशः नः कथं भवन्तु ?
ग. पर्वताः नः कथं भवन्तु ?
घ. आपः नः कथं सन्तु ?
ड. ''सूर्यः'' इत्यस्य पदस्य समानार्थिपदं लिखत्।

4– विधिना धृतिमास्थाय शश्रूषरनहंकृतः।
इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेषु नैव धीरो नियोजयेत्।।
क. धीरः इन्द्रियाणि कुत्र न नियोजयेत् ?
ख. कः इन्द्रियाणि इन्द्रियार्थेषु न नियोजयेत् ?
ग. के धृति आश्रयं स्वीकुर्वन्ति ?
घ. अनहंकृतः कः भवति ?
ड. श्लोकस्यान्वयं कुरूत।

5– सत्यं स्वर्गस्य सोपानं पारावस्य नौरिव।
नास्ति सत्यात् परं दानं, नास्ति सत्यात् परं तपः।।
क. स्वर्गस्य सोपानंकिम् कथितम् ?
ख. दानात् कः विशिष्टः ?
ग. सत्यात् कः श्रेष्ठः ?
घ. ''स्वर्गस्य सोपानं'' इति विशेषणं कस्य कृते प्रयुक्तः ?
ड. श्लोकस्यान्वयं कुरूत।

6– विद्यया स्फीयते ज्ञानं ज्ञानात् तत्वनिदर्शनम्।
दृष्टतत्वो विनीतात्मा सर्वार्थस्य च भाजनम्।।

क. ज्ञानं कथा स्फीयते ?
ख. ज्ञानात् किम् स्फीयते ?
ग. दृष्टतत्वो कथं भवति ?
घ. विद्यया किं स्फीयते ?
ड. ''विनीतात्मा'' इत्यस्य पदस्य विलोमार्थिपदं लिखत् ?

7– देहिनोऽस्मिन्यथा देहे कौमारं यौवनं जरा।
तथा देहान्तरप्राप्तिर्धीरस्तत्र न मुह्यति।।
क. देहिनः देहे प्रथमा अवस्था का ?
ख. देहिनः काः काः अवस्थाः भवन्ति ?
ग. अस्मिन् देहे देहान्तर प्राप्तिः कस्य भवति ?
घ. कः न मुह्यति ?
ड़ ''धीरस्तत्र'' इत्यस्य पदस्य सन्धिविच्छेदं कृत्वा सन्धिनाम लिखत।

8– श्रृद्धावांल्लभते ज्ञानं तत्परः संयतेन्द्रियः।
ज्ञानं लब्धवा परां शान्तिमचिरेणाधिगच्छति।।
क. कः ज्ञानं लभते ?
ख. ज्ञानं लब्धवा किं अधिगच्छति ?
ग. ''लब्धना'' इत्यस्य पदस्य प्रकृतिः प्रत्ययञ्च पृथक्कुरूत।
घ. उपर्यक्त श्लोकस्यान्वयं कुरूत ?

9– अपायकुशलं वैद्यं भृत्यं संदूषणे रतम्।
शूरमैश्वर्यकामं च यो हन्ति न स हन्यते।।
क. कीदृशः वैद्यः हन्यते ?
ख. कस्मिन् कर्मणि रते भृत्ये राजा हन्यते ?
ग. ऐश्वर्यकामं शूरस्य का अवस्था भवति ?
घ. उपर्युक्त श्लोकस्यान्वयं कुरूत।
ड. ''भृत्यं'' इत्यस्य पदस्य समानार्थिपदं लिखत।

10– अथ प्राजानामधिपः प्रभाते जायाप्रतिग्राहितगन्ध माल्याम्।
वनाय पीतप्रतिबद्धवत्सां यशोधनो धेनभृषेर्मुमोच।।
क. दिलीपः कस्य धेनुं मुमोच ?
ख. दिलीपः कस्मिन् समये धेनुं मुमोच ?
ग. ''यशोधनं'' विशेषणः कस्य कृते प्रयुक्तः?
घ. धेनोः कृते गन्धमाल्याम् कया अनीता ?
ड. श्लोकस्यान्वयं कुरूत।

11– स त्वं मदीयेन शरीरवृत्तिं देहेननिर्वतयितुं प्रसीद।
दिनानवसानोत्सुकबालवत्सा विसृज्यतां धेनुरियं महर्षेः।।
क. दिलीपः धेनोः रक्षार्थं किं कृतवान् ?
ख. दिलीपः कस्याः रक्षणाय शरं उद्धर्तुम् ऐच्छत ?
ग. ''दिनावसानोत्सुकबालवत्सा विसृज्यतां'' इति कथनं कस्य अस्ति।

घ. धेनुः कस्य आसीत ?

ड. ''निर्वतयितुं'' इत्यस्मिन् पदे कः प्रत्ययः ?

12– विपदि धैर्यमथाभ्युदये क्षमा सदसि वाक्पटुता युधि विक्रमः।
यशसि चाभिरूचिर्व्यसनं श्रुतौ प्रकृतिसिद्धं हि महात्मनाम्।।

क. विपदि किं करणीयम्।

ख. अभ्युदये कः गुणः आवश्यकः।

ग. वाक्पटुता कुत्र आवश्यकी ?

घ. श्लोकस्य अन्वयं कुरूत ?

13– भूवमतीर्णा नाकस्पर्धिनी
भारतधरणीयं मामकजनीयम्।।
शिरसि हिमालय मुकुट–विराजिता।
पादे जलधिजलेन परिप्लुता।।

क. नाकस्पर्धिनी का अस्ति ?

ख. कस्याः शिरसि हिमालयः मुकुट रूपेण विराजते ?

ग. मामकम् जननी का अस्ति ?

घ. ''शिरसि'' इत्यस्मिन् पदे का विभक्तिः ?

ड. श्लोकस्यान्वयं कुरूत।

14– काश्मीरेषु च वर्षति तुहिनम्
राजस्थाने प्रदहति पुलिनम्।
मलयस्थाने वाति सुपवनः
भारतधरणीयं मामकजननीयम्।।

क. तुहिनं कुत्र वर्षति ?

ख. मलयस्थाने कीदृशः पवनः वाति ?

ग. पुलिनं कुत्र प्रदहति ?

घ. ''सुपवनः'' इत्यस्यपदस्य विलोमार्थकपदं लिखत।

ड. श्लोकस्यान्वयं कुरूत।

15– विद्याधनं श्रेष्ठतरं तन्मूलमितरद्धनम्।
दानेन वर्धते नित्यं न भाराय न नीयते।।

क. श्रेष्ठतरं धनं किम् ?

ख. विद्याधनं केन नित्यं वर्धते ?

ग. किम् धनं न नीयते ?

घ. नित्यं धनं किम् ?

ड. श्लोकस्यान्वयं कुरूत।

16– भवतीष्टं साक्रिययानिष्टं तद्विपरीतया।
शास्त्रतः सदसज्ज्ञात्वात्यक्त्वाऽसत्सत् समाचरेत्।।

क. सत्क्रियया किं भवति ?

ख. तद्विपरीतया किं भवति।

ग. सदसत कथं जानीयुः ?

घ. श्लोकस्यान्वयं कुरूत।

ड. ''ज्ञात्वा'' इत्यस्य पदस्य प्रकृतिः प्रत्ययञ्च लिखत।

17– विषयामिषलोभेन मनः प्रेरयतीन्द्रियम्।
तन्निरूध्यात् प्रयत्नेन जिते तस्मिन् जितेन्द्रियः।।

क. विषयेषु आसक्तिः कस्य भवति ?

ख. मनः विषयेषु कान् प्रेरयति ?

ग. इन्द्रियाणां कः वशीकरोति ?

घ. ''जितेन्द्रियः'' इत्यस्मिन् पदे कः समासः ?

ड. श्लोकस्यान्वयं कुरूत।

18– धीमन्तो वन्द्यचरिताः मन्यते पौरूषं अहत्।
अशक्ताः पौरूषं कुर्तं क्लीबा दैवमुपासते।।

क. वन्द्यचरिताः महत् कम् मन्यते ?

ख. अशक्ताः कम् उपासन्ते ?

ग. पौरूषं कर्तुं क्लीबा के भवन्ति ?

घ. धीमन्तो कम् श्रेष्ठं मन्यते ?

ड. ''अशक्ताः'' इति पदस्य विपरीतार्थकपदं लिखत।

19– सत्येन धार्यते पृथिवी सत्येन तपते रविः।
सत्येन वाति वायुः च सर्वं सत्ये प्रतिष्ठितम्।।

क. पृथिवी केन धार्यते ?

ख. केन सत्येन तपते ?

ग. वायुः केन वाति ?

घ. सत्ये किं प्रतिष्ठितम् ?

20– मरणं प्रकृतिः शरीरिणां विकृतिर्जीवनमुच्यते बुधैः।
क्षणम्प्यवतिष्ठते श्वसन् यदि जन्तुर्नतु लाभवानसौ।।

क. शरीरिणां प्रकृतिः किम् ?

ख. विकृतिर्जीवनम् कैः उच्यते ?

ग. कः जन्तुः लाभवान् भवति ?

घ. विकृतिः किम् उच्यते ?

ड. श्लोकस्यान्वयं कुरूत।

21– गुणैरूतुङ्गतां याति नोच्चैरासनसंस्थितः।
प्रसादशिखरस्थोऽपि काकः किं गरूडायते।।

क. उतुङ्गतां कैः याति ?

ख. किं उच्चैरासनेन उतुङ्गता आगच्छति ?

ग. प्रसादशिखरस्थोऽपि काकः किं गरूडस्य साम्यं कर्तुं शक्यते ?

घ. श्लोकस्यान्वयं कुरूत।

ड. श्लोकात् अव्ययानि चित्वा लिखत्।

21– लौकिकानां हि साधूनामर्थं वागनुवर्तते।
ऋषीणां पुनराद्यानां वाचमर्थोऽनुधावति।।

क. लौकिकानाम् साधूनाम् किम् अनुवर्तते ?

ख. ऋषीणां वाचम् किम् अनुधावति ?

ग. केषाम् वाचम् अर्थोऽनुधावति ?

घ. केषाम् वाक् अर्थम् अनुवर्त्तते ?

ड. श्लोकस्यान्वयं कुरूत।

प्र. 19 1. स्वस्य प्राचार्यस्य कृते शुल्कमुक्तये प्रार्थना पत्रं संस्कृते लिखत।

अथवा

2. स्वस्य वार्षिक परीक्षा परिणामं सूचयितुं स्वस्य पितरं प्रति संस्कृते पत्रं लिखत।

3. स्वस्य प्रार्चास्य कृते दिवसत्रयस्य अवकाशप्रार्थनापत्रं संस्कृते लिखत।

अथवा

4. स्वस्य भगिन्याः विवोहोत्सवे आमन्त्रयितुं स्वमित्रस्य कृते एकं पत्रं लिखत।

5. स्वस्य पितुः एकं पत्रं लिखत यस्मिन् भवतः अध्यनविषये उल्लेखः भवेत्।

6. शैक्षिक भ्रमणाय आज्ञां प्राप्तुं पितरं प्रति पत्रम् लिखत।

7. ''नूतन–अनुवादचन्द्रिका'' पुस्तकस्य एकां प्रतिं प्राप्तुम् प्रकाशाय पत्रं लिखत।

8. छात्रवृत्तिः स्वीकर्तुम् स्वस्य प्राचार्यस्य कृते आवेदन पत्रं लिखत।

प्र. 20 अधोलिखितेषु एकं विषयं स्वीकृत्य शतशब्देषु संस्कृते निबन्धं लिखत।
(निम्न में से किसी एक विषय पर संस्कृत में 100 शब्दों का निबन्ध लिखिए)

1. विद्या
2. परोपकारः
3. कालिदासः
4. सदाचारः
5. मम दिनचर्या
6. छात्रजीवनम्
7. अस्माकं देशः
8. भारतीय दर्शनानि
9. पतञ्जलेः योगसूत्रम्
10. संस्कृत भाषायाः महत्त्वम्

———— 0 ————